

Balaton-felvidéki Kultúrtáj

világörökségi koncepció felülvizsgálata

2019

A címlapképek forrása:

https://www.civertan.hu/legifoto/galery_image.php?id=77178

https://www.civertan.hu/legifoto/galery_image.php?id=77173

Balaton-felvidéki Kultúrtáj

világörökségi koncepció felülvizsgálata

2019

Megbízó: Balatoni Integrációs és Fejlesztési
Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft
székhely: 8600 Siófok, Batthyány u. 1.

Készítették: Fejérdy Tamás
Mezős Tamás
Wollák Katalin

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
1. Az átadásra került dokumentumok, meglévő tanulmányok áttekintése.	7
1.1. Világörökségi várományosi jegyzék: 27/2015. (VI. 2.) MvM rendelet a Világörökségi Várományos Helyszínek Jegyzékéről.....	7
1.2. KEÉ - Kiemelkedő Egyetemes Érték meghatározása	8
1.3. OUV - UNESCO honlap	8
1.4. Előzmények - Világörökségi összefoglaló	8
1.5. Lehatárolás (Tájökológiai Lapok 2017).....	9
1.6. Tapolcai medence tanúhegyei a Hévízi tó... (Máté-Frankó tanulmány)	10
2. BFK világörökségi értéktárának (2019. szeptember 15-i állapot) áttekintése.....	11
3. Attribútumok számbavétele és helyzet-értékelő elemzése.....	11
4. A Balaton-felvidéki kultúrtáj javasolt kiemelkedő egyetemes értékeinek - előzetes - összehasonlító elemzése.....	17
5. A megalapozó dokumentumok és világörökségi értéktár alapján a jelenlegi kiemelkedő egyetemes érték (KEÉ) meghatározás felülvizsgálata és aktualizálása, az UNESCO felvételi szempontrendszerének figyelembevételével.	23
6. A jelenlegi felterjesztési kategória (kultúrtáj) megfelelőségének vizsgálata és javaslatlattétel a szükséges módosításokra.....	24
7. Összefoglalás, ajánlások.....	25
Mellékletek	28
I. Balaton-felvidéki Nemzeti Park.....	29
II. A tájak rendszertani (természeti földrajzi) alapismeretei.....	32
III. Kultúrtáj és táj fogalmak és kapcsolódási lehetőségek.....	36
IV. A világörökségi várományosi terület és a kistájak határainak összevetése	37
V. A közhiteles nyilvántartás (IVO) rétegei	38
VI. OTrT Balaton-felvidékre vonatkozó világörökségi övezete	42
VII. A Balaton-felvidék régészeti és építészeti emlékei.....	43

Bevezetés

A magyarországi világörökségi várományos helyszínek listája hosszú évek óta nem változott, az azon szereplő tételeket a „27/2015. (VI. 2.) MvM rendelet a Világörökségi Várományos Helyszínek Jegyzékéről” sem változtatta meg. Ennek a szakértői anyagnak nem feladata a várományosi listával kapcsolatos elemzés, mivel azonban a „Balaton felvidék kultúrtáj” az egyik tétel ezen a listán, emiatt annyit mindenképpen érdemes és szükséges megállapítani, hogy listának ez a stagnáló, már-már parkoló pálya jellegű állapota több szempontból nem szerencsés. A Római Birodalom határai – a Dunai limes szakasz (Ripa Pannonica) Magyarországra eső szakaszának jelölése (és remélhető felvétele) a világörökség listára jelent ugyan bizonyos kimozdulást, de valójában ezzel sem tisztázódtak a további helyszínekkel kapcsolatos szándékok, mind tartalmat, mind pedig – és elsősorban – a felterjesztésük időpontját és sorrendjét illetően.

A nélkül, hogy „lege artis” véleményfelmérést kellene elvégezni (akár szakmai, akár általános, laikus körben), eléggé egybehangzóan elterjedt az a nézet, illetve vélemény, hogy a következő felterjesztés legesélyesebb potenciális jelöltje éppen a Balaton-felvidék kultúrtáj lehet. Illetve lehetne, ha az előkészítettsége ugyancsak elérné azt a szintet, amely ezt a kiválasztást nemcsak indokoltá, de lehetővé is tenné.

A világörökségről szóló 2011. évi LXXVII. törvény nyomán 2013-2015 között lezajlott a világörökségi várományos helyszínek felülvizsgálata, ennek eredményeképpen született meg az idézett rendelet. A törvény a felülvizsgálatot öt évente írja elő, így erre az elkövetkező években kerülhet sor. Az új vizsgálat támaszthatja alá azt a javaslatot, melynek keretében a felelős miniszter javaslatot tesz a Kormány részére a Világörökségi Jegyzékbe jelölendő következő várományos helyszínre. Jelen munkaanyag adalékul szolgálhat, háttérrel nyújthat a döntéshez. Jelenleg folyamatban van a törvény végrehajtását szolgáló 315/2011. (XII. 27.) Kormányrendelet módosítása, mely a törvényben leírt folyamatok kibontását tartalmazza, és a módosítás – jelen információk szerint – pontosítani fogja a kiválasztás egyes elemeit.

A jelen szakértői megbízás tárgya, illetve elsődleges célja tehát az, hogy amennyire az lehetséges, egyértelműsítsen e helyszínnel kapcsolatos, meghatározó fontosságú megállapításokat és tegyen javaslatot (ha szükségesnek látszik) a sikeres jelöléshez szükséges további lépésekre is. Elsődleges kérdés annak a tisztázása, hogy a világörökségi elismerés elnyerésének alapfeltétele, azaz a helyszín Kiemelkedő Egyetemes Értékének a megléte bizonyíthatóan fennáll-e, illetve a meglévő (és a korábbi dokumentumokban demonstrált) értékek megfelelnek-e ennek az elvárásnak. Ez a megfelelés kétféleképpen vizsgálható / vizsgálandó: egyrészt abban a (döntő) vonatkozásban, hogy ezek az értékek az elvárt hitelességi és integritási minőségben léteznek-e, másrészt a tekintetben, ha léteznek, a bemutatásuk valóban meggyőző indoklással történt, illetve történik-e?

A jelen szakértői munka metodikai (a megbízásban is rögzített) megközelítése, hogy a munka, tervezett módon, két ütemre bomlik: ebben az első ütemben elsődlegesen a

már elkészült dokumentumok, szakmai anyagok elemzésére koncentrálnak. Bár már ebben az ütemben sem szorítkozik az elemzésből levont következtetések levonására, és bizonyos ajánlásokat is megfogalmaz, a részletes összehasonlító tanulmányi (comparative study) jellegű második ütem elvégzésétől várható, hogy az elemzés során feltárt összes kérdésre és kihívásra érvényes válaszokat tudjon adni. Az elemzés alap megközelítése olyan értelemben vett „nyitott végű” módszer, amelyet nem köt elvárt eredmény, végkövetkeztetés előre vetítése. A helyszín (országos és regionális szinten vitán felül meglévő) értékeinek elismerése mellett annak a vizsgálata és megalapozottságának értékelése a cél, hogy ezek az értékek – beleértve a megőrzési állapotukat és fenntarthatósági programozottságukat is – eleget tudnak-e tenni a világörökségi elvárásoknak is.

1. Az átadásra került dokumentumok, meglévő tanulmányok áttekintése.

A jelen szakértői értékelésre a balatoni helyszínnel, annak esetleges világörökségi jelölésével, illetve elismerésével kapcsolatos hosszabb előzménytörténet után kerül sor. Ez esetben nem véletlen az előző mondatban a helyszín túl általánosnak, pontatlannak is látszó megnevezése, ugyanis itt is érvényes a „nomen est omen” mondás annyiban, hogy az időben változó el-, illetve megnevezései a helyszínnel rendre eltérő koncepciót, eltérő megközelítést, eltérő lehatárolást jelöltek meg. Logikus következménye ennek az is, hogy több olyan dokumentum is született az témában, amelyek részben éppen ezekkel az előkészítő lépésekkel, illetve változó megközelítéssel vannak összefüggésben. Mindezek után pedig teljes mértékben indokolt és érthető, hogy a tovább lépéshez – mintegy első lépésként - szükséges a már elvégzett munka, a meglévő dokumentumok értékelése.

Az egyes dokumentumok értékelése részben eltérő megközelítést, illetve eltérő mélységű elemzést igényelt, mint ahogyan az a következőkből is kitűnik. Az egyenkénti értékelést meghaladó, általánosabb következtetésekre viszont nem ebben, hanem a szakértői munka későbbi fejezetében térünk ki.

1.1. Világörökségi várományosi jegyzék: 27/2015. (VI. 2.) MvM rendelet a Világörökségi Várományos Helyszínek Jegyzékéről

A törzsszöveg nem tartalmaz leírást, illetve indoklást (melyek a rendeletet előkészítő Kormányelőterjesztés részét képezték), a mellékletben pedig a terület-lehatárolás abban az értelemben van pontosítva, hogy az tartalmazza a várományos helyszín öt egységéhez tartozó érintett településeket és felsorolja a területrészek azonosításához szükséges adatokat: a helyszínrészek befoglaló jellemző koordinátáit (EOV koordináta és WGS84 koordináta szinten)

A „4. Balaton-felvidéki kultúrtáj” tételben szerepel:

- a Tihanyi félsziget (Tihany, Örvényes, Aszófő, illetve Balatonfüred),
- a Tapolcai medence és a Káli medence (Badacsonytomaj, Ábrahámhegy, Badacsonytördemic, Balatonederics, Balatonhenye, Gyulakeszi, Hegyesd, Hegymagas, Kapolcs, Káptalantóti, Kékkút, Kisapáti, Köveskál, Kővágóörs, Keszthely, Lesencefalva, Lesenceistvánd, Lesencetomaj, Mindszentkál, Monostorapáti, Monoszló, Nemesgulács, Nemesvita, Raposka, Salföld, Szentbékál, Szigliget és Tapolca,
- a Hévízi-tó természetvédelmi területe (Hévíz);
- Balatonfüred műemléki jelentőségű területe (Balatonfüred),
- Keszthely Festetics kastély, kastélypark (Keszthely).

A 2000. évi CXII. törvény tartalmazza a Balaton-felvidék 33 településének a felsorolását. Szakértői véleményünk szerint a Balatongyörök-Szépkiút, mint a kultúrtáj egyik

meghatározó kilátóhelye integráns része a területnek. A táj feltárulása a természeti szépség, mint attribútum szempontjából kiemelt jelentőségű.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a védőzónára (puffer zóna) vonatkozó adatokat nem tartalmaz, amelyről viszont későbbiekben mindenképpen szükséges lenne gondoskodni. Javaslat védőövezetre a műemléki védelem alatt álló keszthelyi és balatonfüredi területrészek vonatkozásában már korábban felmerült.

1.2. KEÉ - Kiemelkedő Egyetemes Érték meghatározása

„Balaton-felvidék kultúrtáj: Tihanyi-félsziget, Tapolcai-medence, Káli-medence, Hévízi-tó és Balatonfüred reformkori városrésze Kiemelkedő Érték Meghatározása”

A magyar (és következő pont szerinti angol nyelven lényegében azonos tartalmú) dokumentum gyakorlatilag ma is elfogadható, helytálló megfogalmazás. Ennek ellenére érdemesnek látszik az attribútumokat hangsúlyosabban megjelenítő átdolgozása. (Attribútumokról ld. alább, a 3. pontban is).

1.3. OUV - UNESCO honlap

Az előző pontban leírtak ebben a vonatkozásban is érvényesek. Korábbi (más helyszínekkel kapcsolatos) tapasztalatok alapján célszerű a majdani „végleges” szövegezést úgy elkészíteni, hogy az egyidejűleg formálódjék magyarul és angolul, azaz az első (kézenfekvő módon magyarul megfogalmazott) változat angolul jól értelmezhető eredményt adó fordításából következő, esetlegesen szükségessé váló korrekcióval finomodjon a magyar szöveg (és ezt az iterációs folyamatot néha érdemes többször ismétléssel folytatni). Indokoltnak tartjuk jelezni, hogy a fenti szöveg 2017-ben készült.

1.4. Előzmények - Világörökségi összefoglaló

Alapos és részletes összefoglalása a világörökségi várományosi területtel kapcsolatos elképzelések és folyamatok egymásutániségének. A záró részben szereplő információk, amelyek az állami (központi) intézményi és helyszíneléssel kapcsolatos adatokat mutatják be, értelemszerűen már nem érvényesek, ezek naprakész pontosítása elvégzendő, de ez nem képezi a jelen szakértői vélemény.

1.5. Lehatárolás (Tájökológiai Lapok 2017)

„A Balaton-felvidék lehatárolásai” - Máté Klaudia, Sallay Ágnes, Mikházi Zsuzsanna írása

Érdekes, hasznos és tanulságos dolgozat, kiinduláshoz segítséget jelent, de dolgozat nem minden megállapítása fogadható el a VÖ előkészítése szempontjából. A kutatás alapkérdéseinek a megfogalmazása, amelyekről a dolgozat szól jelentik az egyik legfontosabb és leghasznosabb hozadékát (mivel álláspontunk szerint továbbra is a helyszín lehatárolása az egyik legfontosabb kérdés):

„Kutatásunkban az alábbi kérdésekre keressük a választ:

- Hol van a Balaton-felvidék északi határa?
- Hol van a déli határ? A Balaton parti települések részei-e a felvidéknek, vagy önálló egységet képeznek?
- Beszélhetünk-e egységes, összefüggő Balaton-felvidékről, vagy több kisebb egységre bontható?
- Kelet-nyugati irányban az egész Balatontól északra elterülő terület a Balaton-felvidék része, vagy vannak olyan területek, ahol már másik tájegységről beszélhetünk?”

A módszertani megközelítésben szereplő három „keret-rendszer” (framework) alkalmazása kitűnő eszköz, jó lehet véleményünk szerint nem azonos súllyal vehetők számításba.

Egyenként – most még csak vázlatosan – értékelve ezeket a kereteket:

- a „Tudományos, szakspecifikus lehatárolások” lehetnek a legfontosabbak, mivel, ha kellő alapossággal vannak meghatározva, ezeket lehet a leginkább természetes, intranzigens jellegű lehatárolásnak tekinteni. Ne feledjük, hogy a „kultúrtáj” definíciójában (igaz, nem csak egy definíció létezik...) az egyik jelentős elem az, hogy jól körülhatárolható egységet alkotnak:

„A kultúrtájak, az ember és a természet együttes munkájának eredményei olyan történelmi, régészeti, művészi, tudományos, társadalmi vagy műszaki szempontból jelentős, részlegesen beépített területek, amelyek jellegzetességük, egységük révén topográfiailag körülhatárolható egységet alkotnak. (Granadai Egyezmény az európai építészeti örökség védelméről, 1985, az európai tájegyezmény (Firenzei Egyezmény 2000) a kultúrtáj fogalmat bővebben értelmezi.);

illetve:

A kulturális örökségvédelmi törvény szerint történeti tájként kell műemléki védelemben részesíteni az ember és a természet együttes munkájának eredményeként létrejött olyan kulturális (történeti, műemléki, művészeti, tudományos, műszaki stb.) szempontból jelentős, részlegesen beépített területet,

amely jellegzetessége, egységessége révén topográfiailag körülhatárolható egységet alkot, és amelyet jogszabály ilyenként védetté nyilvánított. (2001. évi LXIV Tv.)

Mindenképpen ez az a szempont, amelynek az elsőbbséget kell élveznie a lehatárolás meghatározásánál

- a „Jogszabályban rögzített lehatárolások” lehatárolásokat felül kell vizsgálni és újra kell értelmezni (ahogyan azt egyébként a dolgozat szépen bizonyítja is). A közigazgatási egységek lehatárolásának bizonyára ugyancsak meg lehetnek a „szerves” előzményei, amelyek azonban nem szükségképpen esnek egybe az előző pont szerintiekkel.
- a „Fejlesztési célú lehatárolások” a jelenlegi törekvések, elgondolások és lehetőségek mentés fogalmazódtak meg, talán nem teljesen függetlenül az előző kettőtől, de sokkal inkább a jövőre mutató szándékok, mintsem az intranzigens meghatározottság figyelembe vételével.

Ahogyan a világörökségi Kiemelkedő Egyetemes Érték elismerésénél – nagyon helyesen – nem lehet szempont az ismertség mértéke, úgy ezeknek a lehatárolásoknak az esetében sem tekinthető meghatározó jelentőségűnek, hogy mely szempontból hány „említés” mutat rájuk.

Ami viszont elfogadható, és esetleg a védő-zóna körülhatárolásának figyelembe is vehető, az a „Balaton-felvidék” szűkebb és tágabb értelmezése, amely esetben a tágabb értelmezés felelhetne meg a védőzóna kiterjedésének.

1.6. Tapolcai medence tanúhegyei a Hévízi tó... (Máté-Frankó tanulmány)

A „Tapolcai medence tanúhegyei térsége – a Hévízi tó és a Tihanyi-félsziget geológiai öröksége világörökségi felterjesztést megalapozó tanulmány – (összefoglaló munkarész, dr. Máté Zsolt – Frankó Ákos; 2005).

Alapos, jó szerkezetű és informatív tartalmú tanulmány, amely jelentős mértékben továbbra is alapul szolgálhat a további előkészítő munkához, a majdani felterjesztés kidolgozásához. Egyes részei viszont talán túlságosan is a helyi, illetve regionális jelentőség felé mutatnak (így pl. a meglehetősen bőséges történet-leírási rész), és a természeti értékek is a „kultúrtáji létezéshez” képest nagyobb hangsúllyal és terjedelemben szerepelnek. (A szakértői vélemény készítésénél többek között figyelembe vettük Frankó Ákos és Jankovich-Bésán Dénes által készített munkaanyagokat).

2. BFK világörökségi értéktárának (2019. szeptember 15-i állapot) áttekintése.

A részletesebb elemzés alapján megállapítható, hogy a „világörökségi értéktár” egy valójában nem ismert fogalom, szerencsésebb lenne a világörökségi attribútumokra, és azokat fizikailag megjelenítő-hordozó elemekre koncentrálni. A mindent elárasztó értékhalmoz nem biztos, hogy előny, különösen, ha annak kezelése- fenntartása-gondozása itt ott még kérdéses is lehet.

A rendelkezésünkre bocsátott értéktárak hasznos kiindulási anyagként kezelhetők, amelyek széleskörben feltárták a települések értékeit 10 kulturális, építészeti és 4 természeti halmazban. Mindamelllett a halmazok átfedéseket tartalmaznak (romemlékek és műemlékek), egyes halmazok hiányosak (régészeti lelőhelyek), illetve bizonyos értékfajták hiányoznak (védett földvárak és kunhalmok).

Az értékleltár tartalmának rendezésére szolgál a 3. fejezetben szereplő attribútum táblázat. A táblázathoz illeszthető, megfelelően strukturált értéktár mind a szakemberek, mind pedig más felhasználók számára értelmezhetővé válik.

3. Attribútumok számbavétele és helyzet-értékelő elemzése

Az 1972. évi Világörökségi Egyezmény végrehajtásának jellemzője, hogy bár maga az Egyezmény szövege érinthetetlen, de a végrehajtását szolgáló Működési Irányelvek (Operational Guidelines) egymást követő módosításai tartalmazzák az újabb és újabb eljárási és tartalmi követelményeket. Ezek közé tartozik a néhány éve bevezetett, és egyre nagyobb szerepet játszó megközelítés, amelyet a KEÉ megállapításában, megőrzésében az attribútumok alkalmazása jelent. Ezek az attribútumok egyrészt fizikai valójukban a helyszín KEÉ-t, másrészt a nem anyagi jellegű tartalmakat, összetevőket és jelenségeket is.

Napjainkra és különösen is az ezután felterjesztendő jelölésekre vonatkozóan gyakorlatilag megkerülhetetlen követelmény az adott helyszín attribútumainak meghatározása. Minden további lépést, különös tekintettel a kezeléssel összefüggőkre, ezeknek az attribútumoknak az alkalmazásával szükséges meghatározni. További és a gyakorlat (az indikátorok meghatározása, monitoring) szempontjából jelentőseger van az attribútumok hierarchizált csoportokba való rendezésének is.

Balaton-felvidék Kultúrtáj világörökségi értékelési szempontok			
Attribútumok		Integritás	Kritériumok
Természeti értékek		A kijelölt magterület nem képez egyetlen, összefüggő történeti tájat, hanem több, egyedileg értékes kisebb területek összessége alkotja. Ugyan a puffer zónával biztosítható a történeti táj egységes keretbe foglalása, de ez sem garantálja az egyedi értéként kezelt elemek integritását. kérdés, hogy érdemes-e az ökoszisztémát, mint értéket önállóan kezelni.	
geológiai értékek			(vii) Egyedülálló természeti jelenségek és képződmények előfordulási helye, illetve páratlan természeti szépséggel és kimagasló esztétikai értékkel bíró terület
hidrológiai értékek			
az ökoszisztéma, mint érték			
flora értékei			(x) A biológiai diverzitás természetes előfordulási helyén és környezetében történő, megőrzése
fauna értékei			
éghajlati sajátosságok			

Gazdasági értékek			
borászat, szőlőművelés	A szőlőművelés és a borkészítés emlékei Pannóniában a római korig nyúlnak vissza. A Balaton Felvidéken szakszerű szőlőművelés kezdetei a 17-18 század fordulójáig nyúlnak vissza. A modern borászat a rendszerváltás után indult meg.	A vízparti zónától távolabbi területeken jellemző a szőlőművelés és a borászat valamint a hagyományos ipari tevékenység megléte. Ezek a területhasználatok integráns részét képezik a Balaton-felvidéki történeti tájnak.	(v) Valamely tradicionális településtípus vagy földhasználati forma olyan kimagasló példája, amely egy bizonyos kultúrára (vagy bizonyos kultúrákra) jellemző, különösen, ha az a környezet visszafordíthatatlan megváltozása következtében veszélyeztetetté válik
történeti ipari emlékek			
fürdőkultúra	A reformkor kezdetétől számítható a tóparti településeknek, mint fürdőhelyeknek, illetve a vitorlázás lévén a sportolás helyszíneinek a nyilvántartsa. Előbb az északipart, majd Keszthely környéke vált fontos célponttá a sportolni, rekreálódni vágyók számára.	A fürdőkultúra helyszínei különösen a '60-as évek után jelentősen megváltoztak és a minőség biztosítása helyett a tömegek befogadása vált fontossá. Az integritás biztosítása érdekében a nevezési időszakban a környezet javításáról gondoskodni kell.	
turizmus	A tópart beépítése alapvetően a vendéglátás és a turizmus céljait szolgálja anélkül, hogy figyelembe vette volna a tóparti települések szerkezeti és építészeti arculati karakterét. A kétféle karakter összhangjának a megteremtése szükséges.		

Urbanisztikai, építészeti értékek			
település-szerkezet			
egyedi urbanisztikai értékek	A magterületen lévő települések többsége megőrizte középkori településszerkezetét, illetve a hódoltság utáni újra telepítés állapotát. A 20. század második felének fejlődése általában jól elválik a történeti szerkezettől.	A település-szerkezettől idegen elemek (pl. nagyobb üzletek, egészségház, kultúrház) tömegének javítása építészeti eszközökkel képes kezelni a településkép sebhelyeit. A tópartot a településektől elválasztó, nagy forgalmú 71. sz. főút kiváltása, egy északi irányba helyezett elkerülő tengely kiépítése teremtheti meg a tó és a települések természetes kapcsolatát. A tópartra telepített szállodák és nagyobb üdülők lehatárolt telkei helyett egységes, a nagyközönség számára nyitott tópart megteremtése szükséges.	(v) Valamely tradicionális településtípus vagy földhasználati forma olyan kimagasló példája, amely egy bizonyos kultúrára (vagy bizonyos kultúrákra) jellemző, különösen, ha az a környezet visszafordíthatatlan megváltozása következtében veszélyeztetetté válik
építészeti értékek	A 19. század építészeti arculatát jellemző klasszicista épületek, illetve a századforduló után épült svájci stílusú nyaralók értékes elemei a települések arculatának. Szakszerű megőrzésük és fenntartásuk a közösség és az idelátogatók együttes érdeke.	A védettséget nem élvező épületállomány egy jelentős része stílusidegen felújításon esett át. Ezeket az anomáliákat központilag szabályozott programokkal kell koordinálni.	

népi építészeti értékek	A települések arculatát meghatározó népi lakóházak, pincék, prэшázak meghatározó elemei a települések arculatának és a történeti tájnak.	A történeti táj arculatát sebhelyek borítják. Még a skanzen-szerűen megőrzött települések (pl. Tihany, Lovas, a Káli medence községei) arculatát is erősen rombolják a '60-as évektől megépült új lakó és középületek. Alig található ezek között valódi értéket hordozó épület. A terület inhomogén arculata kétségessé teszi az integritás biztosítását. A világörökségi jelölés folyamatában olyan központi programokat kell elindítani, amelyek garantálják az arculati sérülések kezelését	(ii) Az emberiség kultúrájának fontos állomása – valamely történeti korszak, vagy a világ valamely kulturális régiója tekintetében – az építészet, a technika, a művészetek, vagy a város- és látképtervezés-fejlődés szempontjából
történeti ipari építészeti értékek	A szőlőműveléshez és a borászathoz kapcsolódó prэшázak, pincék a tájba illeszkedő harmonikus építészeti elemek együttesen alkotják a természeti környezettel a történeti tájat. A völgyekben futó patakokra települt malmok, mint az ipari emlékek fontos elemei.		(iv) Valamely épülettípus, építészeti vagy technikai megoldás, vagy tájtípus olyan kimagasló példája, amely az emberiség történelmének jelentős állomásait reprezentálja
a fürdőkultúrához és a turizmushoz kapcsolódó építészeti értékek	A 19. század első negyedét megelőző időszakban a Balatont legfeljebb állatok itatására és felfrissítésére használták. A 30-as évektől fokozatosan benépesülő tópart látogatói veszik igénybe a tavat fürdőzésre. Kialakulnak a fürdőkultúra sajátos kellékei, a strandok, a kabinok és végül a stégekre telepített fürdőházak.	Az egykori fürdőkultúra helyszínei oly mértékben változtak meg, hogy az értékek rekonstrukciója csak ez államilag elhatározott program keretei között valósítható meg. Elsősorban a településrendezési és a tó használati módjának megváltoztatására van szükség. A turizmus szempontjából fontosak azok az egykori, döntően klasszicista, nyaralók,	

		amelyeket már a 19. században is vendéglátás céljára használtak. Ilyen pl. a ma is működő Szegedi Róza háza. Az egykori pincék és a hozzájuk kapcsolódó prэшázak is alkalmasak a turizmus által támasztott igények kielégítésére.	
szakrális építészeti értékek	A magterületen számos középkori, illetve későbbi (barokk, klasszicista, historizáló) korszakból származó, gyakorta t áj-formálásban is szerepet játszó szakrális emlék van, amelyek hozzáárulnak a Balaton-felvidék értékeihez és látogatottságához		(iv) Valamely épülettípus, építészeti vagy technikai megoldás, vagy tájtípus olyan kimagasló példája, amely az emberiség történelmének jelentős állomásait reprezentálja

4. A Balaton-felvidéki kultúrtáj javasolt kiemelkedő egyetemes értékeinek - előzetes - összehasonlító elemzése

A jelenlegi állapot szerint a Balaton-felvidék Kultúrtáját a kulturális (iv) és (v), továbbá a természeti (vii) kritériumok alapján jelölnénk a Világörökség Listára. Az alábbiakban az egyes jelölő kritériumoknak való megfelelés boncolgatására teszünk kísérlet, annak a meglátásnak az alátámasztására, hogy a jelenlegi előzmény-anyag(ok)ból hiányzik az a vezérfonál, amire a jelölést fel lehetne fűzni.

A meglévő, kritériumonkénti értékmeghatározások az érték-hierarchia különböző szintjein álló attribútumok váz nélküli összességei, mintegy szebbnél szebb díszek halmaza egy dobozban, csak éppen az a „karácsonyfa” hiányzik, amely az egészet tartja, egységes értelmet adva a részeknek, pontosabban annak a kifejtése és bizonyítása, hogy ez az összetartó váz maga a táj lehet.

(iv)

an outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble or landscape which illustrates (a) significant stage(s) in human history

A vulkanikus eredetű talaj műveléséhez kapcsolódó szőlőművelés 18-19. századi épületei: barokk és klasszicista népi **lakóházak**, **gazdasági épületek**, **présházak**, **pincék**, a hegyek lejtőin emelt bazaltkő támfalakkal, határszéli keresztekkel karakterisztikusan jelenítik meg egy ma már eltűnőben lévő műveléshez kapcsolódó tájstruktúra és tájhasználat hiteles képét. A Tapolcai medence tanúhegyein a 13. század második felétől kezdve épülő, romjaikban fennmaradt **kővárak** és az ellenségeskedések során elpusztult középkori falvak helyét jelző **középkori templomromok** a 16-17. században határvidékké vált terület történeti jelentőségét, a tanúhegyek (Badacsony, Gulács) felhagyott, a természet által visszafoglalt **bazaltbányái** a vulkanikus eredetű nyersanyagok kiaknázásának és a természeti-táji értékek védelmét előtérbe helyező felelős emberi hozzáállásnak dokumentumai.

A leírás a középkor „ellenségeskedéseit” jelző vár- és templomromokat, a 18-19. századi szőlőművelés épületeit, továbbá a mindezeket kiszolgáló bányászati tevékenységet – a kőbányákat – túlhangsúlyozza, szemben a természeti adottságokkal (domborzat, vízrajzi geológiai és klimatikus jellemzők, valamint a területen honos flóra és fauna). Összehasonlításképpen: a (iv) kritérium alapján is a Világörökség Listára került „Hortobágyi Nemzeti Park – a Puszták” Kultúrtáj esetében a csárdák, hidak, gémeskutak, ideiglenes pásztoréptények, kereskedelmi útvonalak (Sóút) mind a

(v)

an outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change

A Tapolcai-medence tanúhegyeinek térsége, a Tihanyi-félsziget kiegészülve a Káli-medence természeti formációival és aprófalvas történeti település-hálózatával az évszázadok alatt szervesen fejlődött, élő kultúrtáj, amelyet a térség természetföldrajzi adottságaihoz igazodó ember tájalakító, hagyományos földhasználati (szőlőművelés, nádgazdálkodás, kőbányászat, hagyományos, extenzív legeltető állattartás) tevékenysége formált és - a történelmi és természeti viszonyok után ismételtelen regenerálódó tájhasználatnak köszönhetően - őrzött meg napjainkig. A tájhasználat szerves részeként bontakozott ki a terület vulkanikus eredetű gyógyvizeinek a Hévízi-tó (a világ legnagyobb meleg vízű gyógy-tava) egyedülálló természeti jelenségét kiaknázó, illetve és Balatonfüred reformkori városrésze által reprezentált hagyományos fürdő-kultúra.

pásztortársadalom évszázadokon átívelő tájalkító tevékenységéhez kapcsolódva, díszítő elemként, attribútumként jelennek meg.

A jelölési szöveg évszázadokon átívelő komplex tájhasználat elemeit jeleníti meg, ami kétségtelenül a kultúrtáj természeti erőforrásainak hagyományos használatát, az ember környezettel való interakcióját reprezentálja, vagy példázza, amit bizonyítani szükséges az az, hogy ezt kiemelkedő módon teszi-e. A magyar helyszínek közül itt a Fertő-tájjal való összevetés tűnik indokoltnak, mivel a Balaton-felvidékhez hasonlóan ott is egy komplex tájhasználat az (v) kritériumnak történő megfelelés alapja, és a Fertő-táj kizárólag ez alapján került a Világörökség Listára:

“The Fertő/Neusiedlersee has been the meeting place of different cultures for eight millennia, and this is graphically demonstrated by its varied landscape, the result of an evolutionary and symbiotic process of human interaction with the physical environment.”

Lényeges különbség, hogy a Fertő-táj esetében évezredes földhasználat jelenik meg a kritériumnak történő megfelelés szövegében is, amit az azt megelőző rövid leírásban (Brief synthesis) részletesen tárgyalnak is, míg a Balaton-felvidék azonos fejezetében a korábbi korszakok értékei nem teljeskörűen szerepelnek, lényegében csak a római kori villagazdaságok jelennek meg a Honfoglalást megelőző időkből. Ezzel összefüggésben a rövid leírás alábbi részét érdemes lenne pontosítani.

*„A területen megjelenő ember az őskortól napjainkig a földfelszín adottságaihoz alkalmazkodva használta, formálta ezt a tájat (mezőgazdaság, halászat, szőlőművelés, bazaltbányászat, /gyógy/ fürdőkultúra), **amely az itt élő népek – köztük kelták, rómaiak, és magyarok – által megvalósított kulturális és kommunikációs kölcsönhatások nyomán vált kiemelkedő jelentőségű kultúrtájja.**”*

A fenti különbségen (évezredek vs évszázadok) túlmenően vannak még más, megfontolandó eltérések is a Fertő-tájhoz képest. Utóbbi esetében a helyszín minden szempontból meghatározó, központi elhelyezkedésű eleme Eurázsia legnyugatibb sztyepptava, a Fertő-tó. A Balaton „csak” Közép-Európa legnagyobb tava, ami ráadásul benne sincs a jelenlegi helyszín lehatárolásában, illetve ha be is kerül, annak védelmét (az értékelő szervezetek által külön vizsgálendő „protection”) a különböző fejlesztések (kikötők, turisztikai és magáncélú beépítések és az ezekhez kapcsolódó nádirtások és partfeltöltések) ellenében nehezen látszik biztosíthatónak. A világörökségi védelemhez képest konkrétabb és szigorúbb jogszabályi előírások (EU irányelvek, természetvédelmi törvény, kormány- és miniszteri rendeletek) sem képesek megálljt parancsolni ezeknek az államilag is támogatott fejlesztési elképzeléseknek, annak ellenére sem, hogy a Balaton teljes területe az EU Natura 2000 hálózatainak része, mind a Madár-, mind pedig az Élőhely-védelmi Irányelv alapján.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Fertő-táj határon átnyúló világörökségi helyszín, aminek ugyan a kiemelkedő egyetemes értékhez semmi köze nincsen, de nyilván sokat nyomott a latban a döntés előkészítése során.

Az összehasonlítás(oka)t általában olyan helyszínekkel szokás/indokolt elvégezni, amelyek már a Világörökség Listán vannak. A Balaton-felvidék Kultúrtáj anyagait olvasva szóba jöhet egy nemrég (2019) a Listára jelölt spanyol helyszín, a Priorat-Montsant-Siurana Kultúrtáj Katalóniából, melyet az (v) és (vi) kritériumok alapján terjesztettek fel.

Az ICOMOS döntés előkészítő anyaga az (v) kritériumnak való megfeleléssel kapcsolatban így fogalmaz:

„This criterion is justified by the State Party on the grounds that Priorat–Montsant–Siurana exceptionally illustrates an organic landscape in which the farming and animal husbandry activities have been continuously practiced for more than 7,000 years, and the millennia-long evolution of exploitation and management strategies that have shaped it. It constitutes a diachronic landscape micromosaic reflecting the direct and indirect contributions of the Mediterranean civilisations, through knowledge, techniques and practices, to its shaping. It represents an excellent productive cultural landscape, illustrating the Mediterranean traditional polyculture, which has been able to adapt to the natural environmental conditions and changing socio-economic and historical circumstances.”

...

„The justification for this criterion does not explain what might be outstanding in the nominated property with regards to land-use or human interaction with the environment throughout the centuries; neither the processes nor the outcomes of these processes – the landscape itself – seem to stand out in respect to other similar landscapes around the Mediterranean, as requested by the Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. ICOMOS considers that this criterion has not been justified.”

Annak érdekében, hogy ezt a végkifejletet (a spanyolok visszavonták a jelölést) el lehessen kerülni, az ehhez a kritériumhoz tartozó indoklást a fentiek tükrében érdemes még egyszer, vagy akár többször is, alaposan átgondolni, vagyis megtalálni és megfogalmazni azt a vezérfonalat, vázat, amire a jelölést fel lehet fűzni/építeni.

(vii)

*contains superlative **natural** phenomena or areas of exceptional **natural beauty** and aesthetic importance*

Rövidített változat:

A viszonylag kis területen nagy változatosságú vulkáni és eróziós jelenségek természetes látványtára a több évszázados szőlőkultúrával és a ma is megújultan továbbélő népi építészettel különleges, esztétikus tájképi megjelenést eredményez. A Tapolcai-medence vulkáni eredetű tanúhegyeinek egymás közötti, és a Balaton vize felett megjelenő, a szigligeti öböl háttérét képező bazalt-vulkánok panorámájának természet alkotta látványa; valamint a Káli-medencében a változatos kőzettani felépítés egyedülállóan sajátos térszínformái alkotta környezet az ezredéves emberi tevékenység nyomán alakult kiemelkedő szépségű, harmonikus, humanizált tájja.

Jóllehet a természeti és kulturális kritériumokat 2005-ben egy közös listában egyesítették, a helyszínek kategorizálásánál a (vii) továbbra is megmaradt természetinek, tehát a természeti szépség és esztétikai jelentőség, mint kiemelkedő egyetemes érték meglétét önmagában is indokolni szükséges, melynek eredményeként a Balaton-felvidék a vegyes (mixed) kategóriába kerülne.

Az alábbi táblázatban azokat a helyszínek szerepelnek, melyek VAGY olyan kultúrtájak, melyek a (vii) kritériumnak is megfelelnek, VAGY nem kultúrtájak ugyan, de a (iv) és/vagy az (v), és a (vii) kritérium alapján kerültek a Világörökség Listára.

Operational Guidelines (year)	Cultural criteria						Natural criteria			
2002	(i)	(ii)	(iii)	(iv)	(v)	(vi)	(i)	(ii)	(iii)	(iv)
2005	(i)	(ii)	(iii)	(iv)	(v)	(vi)	(viii)	(ix)	(vii)	(x)

Helyszín	Ország(ok)	A felvétel éve	Kritériumok Kategória	Kultúrtáj
<i>A (vii), de más természeti kritériumok alapján is</i>				
Uluru-Kata Tjuta National Park	Ausztrália	1987 (1994)	(v)(vi)(vii)(viii) vegyes	Igen
Ennedi Massif: Natural and Cultural Landscape	Csád	2016	(iii)(vii)(ix) vegyes	Igen
Pyrénées - Mont Perdu	Franciaország, Spanyolország	1997 (1999)	(iii)(iv)(v)(vii)(viii) vegyes	Igen
Tongariro National Park	Új-Zéland	1990 (1993)	(vi)(vii)(viii) vegyes	Igen
St Kilda	Egyesült Királyság	1986 (2004- 2005)	(iii)(v)(vii)(ix)(x) vegyes	Igen
Trang An Landscape Complex	Vietnam	2014	(v)(vii)(viii) vegyes	Igen
Kakadu National Park	Ausztrália	1981 (1987, 1992)	(i)(vi)(vii)(ix)(x) vegyes	Nem

Tasmanian Wilderness	Ausztrália	1987 (1994)	(v)(vi)(vii)(viii) vegyes	Nem
Rock Islands Southern Lagoon	Palau	2012	(iii)(v)(vii)(ix)(x) vegyes	Nem
Ngorongoro Conservation Area	Tanzánia	1979 (2010)	(iv)(vii)(viii)(ix)(x) vegyes	Nem
A természetiek közül kizárólag a (vii) kritérium alapján				
Natural and Cultural Heritage of the Ohrid region	Albánia, Észak-Macedónia	1979 (2019)	(i)(iii)(iv)(vii) vegyes	Nem
Mount Taishan	Kína	1987	(i)(ii)(iii)(iv)(v)(vi)(vii) vegyes	Nem
Meteora	Görögország	1988	(i)(ii)(iv)(v)(vii) vegyes	Nem
Mount Athos	Görögország	1988	(i)(ii)(iv)(v)(vi)(vii) vegyes	Nem
Hierapolis-Pamukkale	Törökország	1988	(iii)(iv)(vii) vegyes	Nem
Wadi Rum Protected Area	Jordánia	2011	(iii)(v)(vii) vegyes	Nem
Cliff of Bandiagara (Land of the Dogons)	Mali	1989	(v)(vii) vegyes	Nem
Göreme National Park and the Rock Sites of Cappadocia	Törökország	1985	(i)(iii)(v)(vii) vegyes	Nem
Laponian area	Svédország	1996	(iii)(v)(vii)(viii)(ix) vegyes	Nem

Látható, hogy nincs olyan kultúrtáj, amely a természeti kritériumok közül kizárólag a (vii) alapján lett volna világörökségi helyszín, illetve, hogy ezek a kultúrtájak is kivétel

nélkül a vegyes (*mixed*) kategóriába tartoznak. Valamennyi a táblázatban feltüntetett helyszín esetében a (vii) kritériumot egyedülálló szépségű **természeti** jelenség(ek), vagy képződmény(ek) meglétével indokolták.

Fentiek a jelenlegi helyzet bemutatásaként szerepelnek, és nem azért, mert eleve esélytelennek kellene tartani a Balaton-felvidéket a (vii) kritérium alapján történő jelölésre. **Ez a javaslat mindenképpen úttörő kezdeményezés lenne**, ugyanakkor kérdés, hogy a jelenlegi indoklásában megjelenített humanizált táj, illetve annak „látványtára” megfelel-e az „*exceptional natural beauty and aesthetic importance*” kritérium támasztotta követelményeknek.

5. A megalapozó dokumentumok és világörökségi értéktár alapján a jelenlegi kiemelkedő egyetemes érték (KEÉ) meghatározás felülvizsgálata és aktualizálása, az UNESCO felvételi szempontrendszerének figyelembevételével.

Az előzőekben kifejtettek alapján megállapítható, hogy a kétségtelenül meglévő értékek ellenére nagy kihívás marad meghatározni a helyszín egyediségét. A világörökségi felterjesztés vezérfonala legnagyobb valószínűséggel a természeti-táji meghatározottság alapján (a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság működési területének 6 természetvédelmi tájegységén) nyugvó népi építészeti értékek / a vernakuláris építészet lehetne. Az ebben tetten érhető kis (humánus-harmonikus) lépték jól illeszkedik a táj tagoltságához, s ez a mérték/lépték (és érték), amely évszázadokon át megőrződött.

Ugyanakkor továbbra is szükségesnek látszik a természeti értékek bevonása is, az egyedi vulkanikus képződmények, mint a vii. kritériumot megtestesítő különleges esztétikus tájképi elemek bekapcsolásába a kultúrtáj értékei közé. A cél egy olyan kultúrtáj lehet, amely mégsem a vegyes (mixed) kategóriába tartozik. Kérdés, hogy a vulkanikus alakulatok a Tihanyon kívül (Badacsony, Hegyestű, Kőtenger, Szent György hegyi hideg hely) milyen egyedi kivételes értéket képviselnek.

Kiemelten fontos szempontként említhető, hogy (bár a bányászati tevékenység maradandó nyomokat hagyott egyes pontokon) nem történt olyan jelentős táj-átalakítás, amely az alapvető karakter lényeges megváltoztatását eredményezte volna. Ezzel összefüggésben a iv. kritérium indoklásának tartalmában a bányászattal kapcsolatos részt szükséges lenne újra értelmezni. Egyrészt azért, mert a valódi értéket nem az átalakított, hanem az eredeti állapotában megmaradt tájalakulatok jelentik, másrészt azért, mert inkább e tevékenység táj- és természetvédelmi megfontolásban megvalósított leállítása érdemel hangsúlyt, mint értékvédelmi beavatkozás.

A kiemelendő, lényeges megállapítás tehát az, hogy ez táj, mint természeti bázis olyan erős, hogy javarészt megmaradtak az eredeti funkciók, mint a szőlőművelés az ehhez kapcsolódó épített örökségi elemek, bizonyos gyümölcsösök, mint mandulás, levendulás, illetve ezekhez társult az immár szintén tradicionális, és ilyen értelemben a tájat ér-formáló humán beavatkozás is eredményező funkciónak számító üdülő- fürdő-turizmus hármasság.

A Balaton-felvidék olyan reziliens, az emberi jelenlét és tevékenység által humanizált és szakralizált (templomok, kápolnák, illetve középkori templom, kolostor-romok, határszéli keresztek (lásd például: a „rezi kőfaragó műhely” romantikus keresztjeit a területen, körmeneti kápolnák, kálváriák), **különleges-harmonikus szépségű táj, amelynek esetében a határozottan kiemelkedően reziliens adja meg a hely szellemét, a genius loci-t.**

6. A jelenlegi felterjesztési kategória (kultúrtáj) megfelelőségének vizsgálata és javaslattétel a szükséges módosításokra.

A „felterjesztési kategória” ez esetben a kulturális örökségi, azon belül a kultúrtáj kategória. Az a helyzet, hogy ehhez a helyszínhez, ennek a tervezett felterjesztésnek a karakterisztikumához más „kategória” nem lenne illeszthető; a vegyes („mixed”: kulturális és természeti) kategória már csak azért sem jöhetne szóba, mert az esetben külön-külön kellene bizonyítani a KEÉ meglétét mindkét vonatkozásban, ami sajnálatos módon egészen biztosan nem volna eredményesen megtehető. Így kategória módosításra nem esetleg az alkalmazható/alkalmazandó kritériumok ismételt áttekintésére lehet fókuszálni, különös tekintettel arra, hogy az egyesített 10 kritériumból valóban indokoltnak látszik a „vii – kiemelkedő szépség” kategória alkalmazása, ami nyilván nagyon „ütős” érvelést, alátámasztást igényel.

A fentiek alapján a kulturális kritériumok közül az (v) alapján látszik a legesélyesebbnek a Balaton-felvidék Kultúrtáj sikeres jelölése a Világörökség Listára, a kiemelkedő egyetemes érték meghatározásának átgondolása és átdolgozása után.

Tekintettel arra, hogy a tihanyi „maar” típusú vulkán, illetve a Hévízi-tó kiemelkedő értéke, egyedisége akár nemzetközi összehasonlításban is megállhatja a helyét, amit még további különlegességek is kiegészíthetnek a Bakony-Balaton UNESCO Geopark területéről, vizsgálható még a (viii) kritérium alapján történő jelölés. Az Aggteleki és Szlovák Karszt Világörökség Listára kerülésekor az IUCN – ha nem is hivatalosan, de nagyon is egyértelműen kijelentette, hogy szerintük Magyarország részéről további jelölésnek a ’természeti’ kategóriában nincs helye, de mivel ennek egyrészt lassan már huszonöt éve, ráadásul a földtani kutatások éppen az 1990-es évek második felében mutattak rá a tihanyi ’maar’ típusú vulkánok különlegességét, e kijelentés mindenképpen veszített a súlyából.

Bármilyen irányban dől el végül a továbblépési szándék, mindenképpen célszerűnek látszik megkérni az ICOMOS/IUCN előzetes véleményét a tervezett jelölésről az erre a célra létrehozott Upstream Process keretében.

7. Összefoglalás, ajánlások

Az elvégzett – előzőkben részletezett – elemzések, értékelések alapján rögzíthető, hogy ha a jelenlegi állapot és a tervezett fejlesztések tendenciája nem változik, arra a következtetésre lehet jutni, hogy a világörökségi elismerés elnyerését illetően inkább a „nem esélyes állapot felé” billen a mérleg, mert sem a jelenlegi állapot, sem az ismert folyamatok nem segítik nevezés esélyét. Elsősorban azért nem, mert a „**reziliens táj**” koncepció elfogadottsága hiányában nem szolgálják, nem növelik a megkövetelt integritási feltétel teljesülését.

Az elmúlt mintegy 300 esztendő során a táj változásai reziliencia határain belül maradtak, az utóbbi évtizedek beavatkozásai miatt viszont **kijelenthető, hogy a terület mind építészeti, mind a természeti környezet** (mint az eredeti- vagy alap érték hordozó) **szempontjából szignifikánsan megközelítette a terhelhetőség határát**, s e tekintetben a tópart veszélyeztetettebb, amely azonban teljesen nem választható le a „hátszágot” jelentő, a helyszín magját képező felvidék tájegységeitől. Alapfeltéttként az fogalmazható meg, hogy az érintett települések területén nem növelhető a beépített terület, azaz nem szabad kialakítani, bevonni új építési övezeteket; továbbá parancsolóan szükségszerű feltétel a meglévő természeti környezetet óvni, így például nádist nem irtani, a tópartot legalább a jelenlegi állapotban tartani, illetve ahol kell és lehet, rehabilitálni. Ezen feladatok közé tartozik a tájsebek gyógyítása, valamint a tájidegen épített elemek kezelése. Mindenhez haladéktalanul szükséges az Értéktárban szereplő, struktúrált attribútumok alapján meghatározott értékek megőrzését célzó program elindítása.

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a világörökségi elismertség, illetve annak esetleges elnyerése semmiképpen sem jelenti a fejlesztési lehetőségek megszűnését, azt azonban igen, hogy azokat csak az értékek megőrzése, illetve „illeszkedő értékteremtés” mentén lehet tovább vinni. A továbblépés, az esélyeket növelő és fenntartható helyzethez vezető megoldás elérése érdekében javasolható, hogy mindnek előtt pontosan fel kell tárni és rögzíteni szükséges, hogy

- az értékek ismeretében hol / mit lehet tenni, fejleszteni; és
- ennek alapján megvizsgálni, hogy az érintett települések (és a további érintettek és érdekeltek) ebben partnerek-e?

A további vizsgálatokra, illetve a szakértői munka második ütemében elvégzendő munka tartalmára vonatkozó ajánlások:

1. **A világörökségi elismerésre javasolt „Balaton-felvidék kultúrtáj” helyszín lehatárolása** (az eddig rögzített, a különféle hivatalos dokumentumokban szerepetetett) alapján elfogadható. Pontosítása, illetve minden tekintetben argumentált alátámasztása azonban még szükséges – különös tekintettel a kultúrtáj

kategóriára (definíció szerint intranzigens meghatározottsága alapján körülhatárolható egység).

2. **A védőzóna lehatárolása**, abban a Balaton partjának és vízfelületének a szerepeltetése, illetve annak mértéke a szakértői munkának ebben a fázisában nem volt egyértelműen meghatározható, egyebek között az értékmegőrzési törekvések és a fejlesztési tendenciák fentebb említett viszonya is befolyásolhatja azt (pl. látványvédelem stb.).

3. **A helyszín „jelentőség meghatározása”**: a munka folytatásában szükség van egy olyan rövid, tömör, szlogen-szerű megfogalmazás kidolgozására is, amely egyértelműen, ugyanakkor tömören és „ütősen” meg tudja jeleníteni azt, hogy KEE! A „reziliens” táj és a „szakralizált” táj, mint természeti és humán „determináltság” lehetséges, és ezért javasolt kiindulás, amely a további, még szükséges részletes összehasonlító elemzések eredményének a birtokában remélhetőleg olyan egyedi, eddig még egyetlen más helyszínnél sem alkalmazott „*statement of significance*” megfogalmazását eredményezi. Ezzel összefüggésben indokolt megvizsgálni, hogy a tihanyi „maar” munkák újabb tudományos kutatások alapján megfogalmazott egyedisége milyen mértékben növelheti a felterjesztés elfogadásának esélyét.

4. **Az alkalmazható-javasolható kritériumok körének rögzítése** az előzők alapján válhat lehetségessé, akár azzal az úttörő megközelítéssel, amely a kultúrtáj kulturális kategóriájú meghatározottságát nem vitatva, a korábban csak a természeti, illetve vegyes kategóriában alkalmazott kritérium alkalmazásával új utat nyitna. E lépés kockázatának a tisztázása ugyanakkor további, részben szakmai, részben „világörökségi-policy” tekintetében értelmezhető kutató-elemző munkát igényel, beleértve széleskörű nemzetközi összehasonlító elemzést (comparative study), amely a jelen szakértői véleményben felvetett sajátosságokra összpontosít.

A szakértői munka elvégzése során egyértelműen arra a következtetésre juthattunk, hogy a világörökségi elismerés kezdeményezésének időzítése ugyancsak lényeges tényező, mert célszerűnek látszik és ezért javasoljuk, hogy azt mindenképpen előzze meg a helyszín állapotának javítására, fenntarthatóságának biztosítására szolgáló programnak és ütemezett megvalósításának a kidolgozása. Ez annyit jelent, hogy a felterjesztéshez nem szükséges annak elérése, hogy már minden tökéletes állapotban legyen, de az elvárás, hogy a jobbítás érdekében megkezdett folyamatok – egyfajta garanciaként – elindulhassanak. Ehhez természetesen az is hozzátartozik, hogy mindez már ebben a korai fázisban participatív elvek alapján, az érintett önkormányzatok egyetértő támogatásával és bevonásával valósuljon meg. A világörökségi gyakorlat,

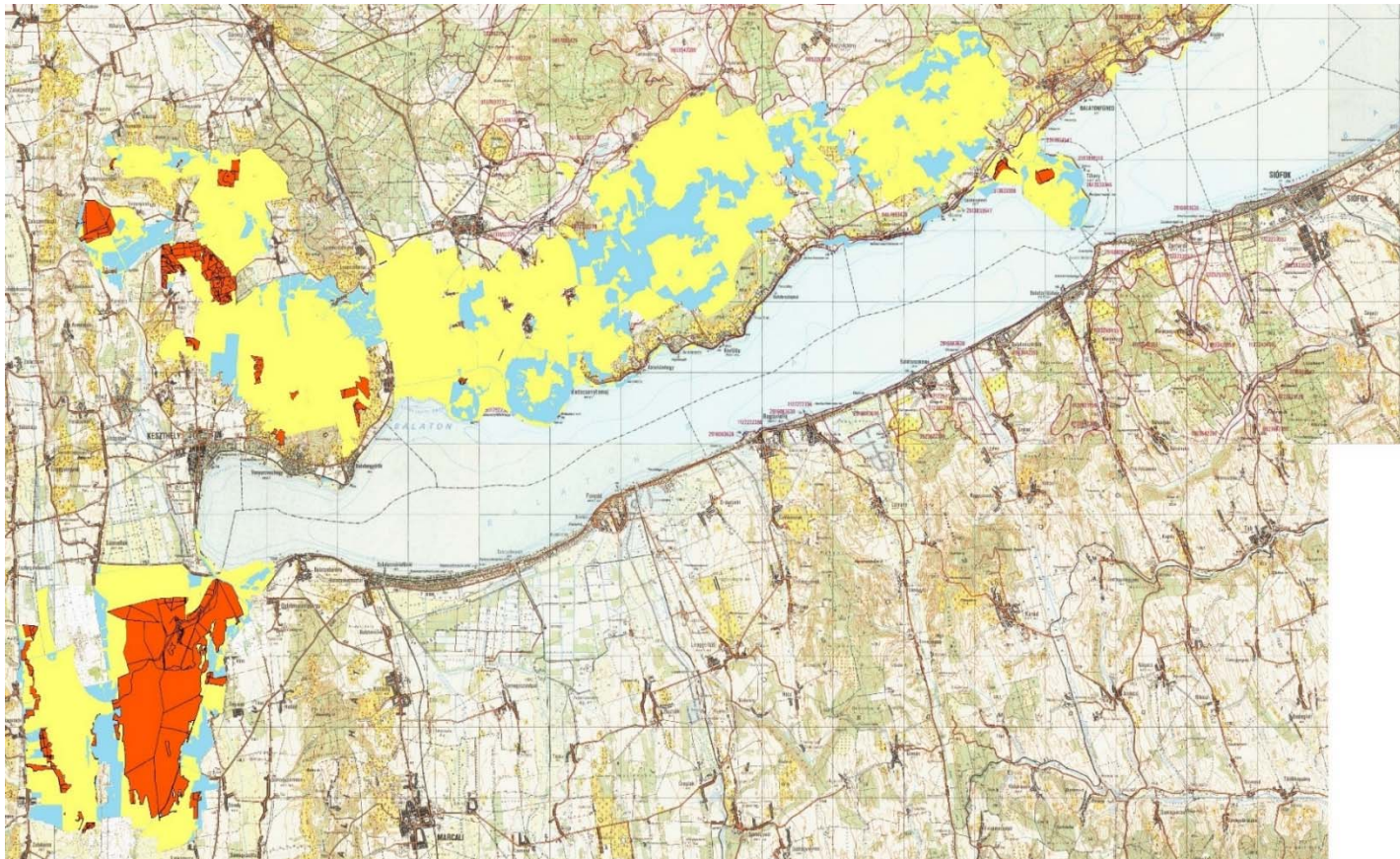
amely egyben laboratóriumként értelmezhető minden más örökségi elemre is, a Kezelési Terv (KT) készítését kínálja a fentiek elérését szolgáló eszközként.

A szakértői véleményünk készítése során tapasztaltak, nevezetesen a Megbízóval való zökkenőmentes és hatékony együttműködés arra is például szolgált, hogy mennyire szükséges egy olyan szervezet megléte és működtetése, amely az előkészítés első lépéseitől kezdve folyamatosan részt vesz, illetve koordinációs feladatot lát el. Ez a szervezet valamilyen formában, a világörökségi helyszínnek esetében követelményként létrehozandó Világörökségi Gondnokság elődszervezete lehet.

Mellékletek

- I. Balaton-felvidéki Nemzeti Park
- II. A tájak rendszertani (természeti földrajzi) alapismeretei
- III. Kultúrtáj és táj fogalmak és kapcsolódási lehetőségek
- IV. A világörökségi várományosi terület és a kistájak
határainak összevetése
- V. A közhiteles nyilvántartás (IVO) rétegei
- VI. OTTrT Balaton-felvidékre vonatkozó világörökségi övezete
- VII. A Balaton-felvidék régészeti és építészeti emlékei

I. Balaton-felvidéki Nemzeti Park

134/2013. (XII. 29.) VM rendelet a nemzeti parkok területének övezetekbe való besorolásáról és az egyes övezetekre vonatkozó általános természetvédelmi előírásokról

Jelmagyarázat a térképhez:

1. Természeti övezet: piros
2. Természetkímélő hasznosítás övezete: sárga
3. Szolgáltató övezet: világoskék

<http://www.bfnpi.hu/hu/altalanos-informaciok>

Az 1997-ben megalakult **Balaton-felvidéki Nemzeti Park** a Balaton északi partján, 1–15 km szélességű sávban húzódik, területe (mintegy 57.000 hektár) 6 korábbi tájvédelmi körzetet foglal magában:

- a Kis-Balatont,
- a Keszthelyi-hegységet,
- a Tapolcai-medencét,
- a Káli-medencét,
- a Pécselyi-medencét és
- a Tihanyi-félszigetet. Éltrehívásával megvalósult a magyar természetvédelem régi álma: a sokáig egymástól különálló védett területek összekapcsolásával létrejött a Balaton-felvidék és a Kis-Balaton összefüggő területére kiterjedő védett ökológiai rendszer.

Tájegységei közül a Kis-Balatont a vizes élőhelyek nemzetközi védelmét szolgáló Ramsari Egyezmény is óvja. A Tihanyi-félsziget – kiemelkedő geológiai értékei és a területen zajló természetvédelmi munka elismeréseként – 2003-ban Európa Diplomás területté vált.

A nemzeti parkot részben lefedő, illetve azon túlnyúló Natura 2000 területek az európai jelentőségű élőhelyek, állat- és növényfajok megőrzésének lehetőségét hivatottak biztosítani.

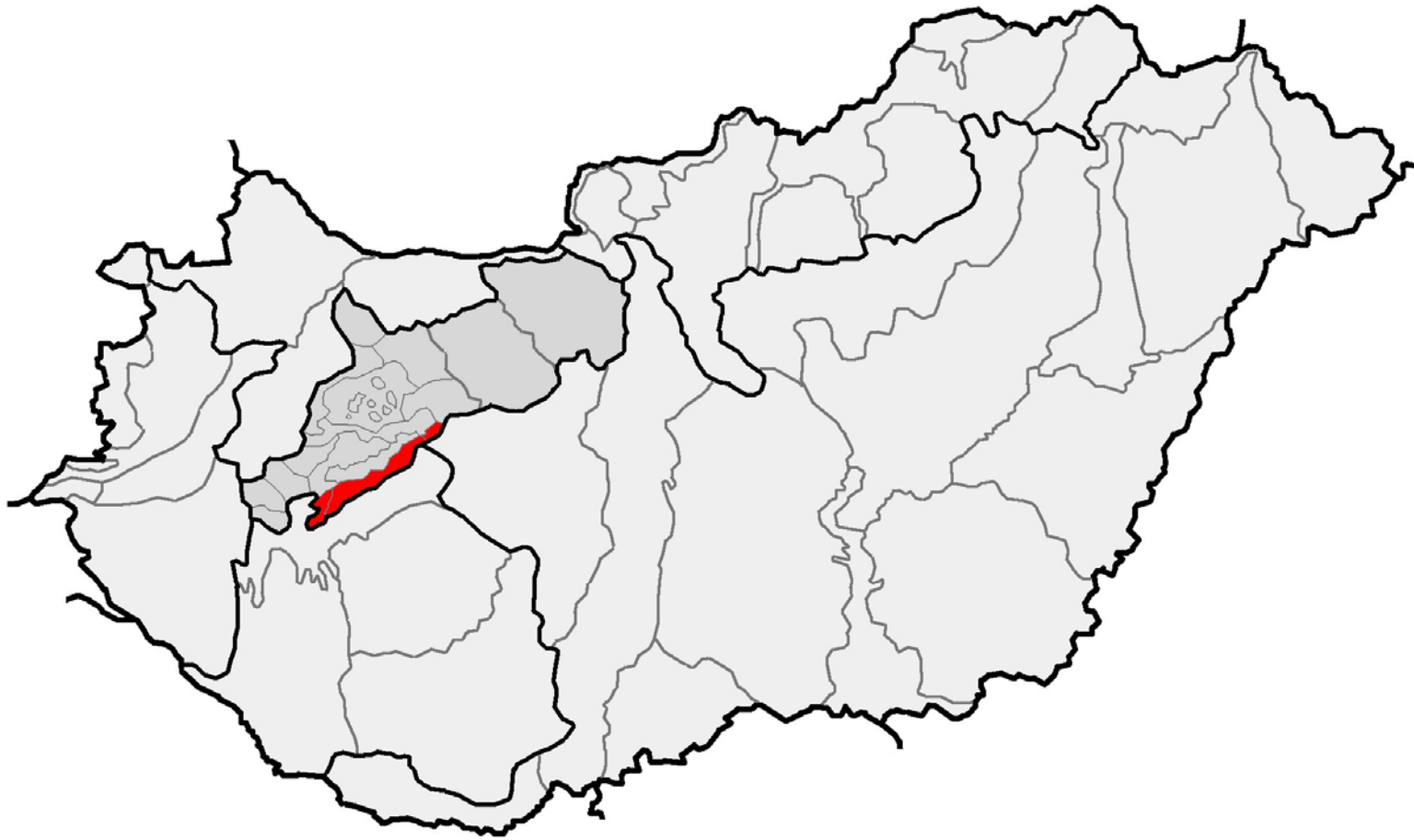
A Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság működési területe kiterjed Veszprém- és Zala megyére, Győr-Moson-Sopron megyében 5 település teljes közigazgatási területére, Somogy megyében a Balatoni Kiemelt Üdülőkörzetbe tartozó településekre (kivéve Marcali teljes közigazgatási területét.). Az Igazgatóság működési területén belül országos védelem alatt áll a nemzeti parki területeken kívül három tájvédelmi körzet (Somló TK, Magas-bakonyi TK, Mura-menti TK), továbbá 27 természetvédelmi terület.

A Bakony-Balaton Geopark – melynek területe részben a nemzeti parkban található – az itt fellelhető földtani, természeti és kultúrtörténeti értékek bemutatását, társadalmi jelentőségük tudatosítását tűzi ki célul. A geopark 2012-ben vált teljes jogú tagjává az Európai Geopark Hálózatnak és egyúttal az UNESCO által támogatott Globális Geopark Hálózatnak.

Balaton-felvidéki Nemzeti Park öt nagyobb tájegységet érint:

- a Balaton-felvidéket,
- a Déli-Bakonyt,
- a Tapolcai-medencét,
- a Keszthelyi-hegységet és
- a Kis-Balaton medencéjét

<http://vpf.vizugy.hu/reg/ddvizig/doc/JVK%20-%204-2%20Balaton%20kozvetlen.pdf>

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Balaton-felvid%C3%A9k>

A **Balaton-felvidék** a Balaton északi partján, nyugati-keleti irányban húzódó kiemelkedés, fennsík a Bakony és a Keszthelyi-fennsík között. A Bakonytól a veszprém–nagyvázsony–tapolcai törésvonal választja el. Fenti térkép szerint:

Résztájégségei: Pécselyi-medence, Csicsói-medence, Dörgicsei-medence, Monoszlói-medence, Káli-medence, Tapolcai-medence

II. A tájak rendszertani (természeti földrajzi) alapismeretei

Dr. Dömsödi János (2010)

https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_TRTV2/ch01s02.html

A tájak fogalma, rendszerezései

A különböző „geofaktorok” tájalkotó szerepének az értékelése, ill. egyező körzethatárai adják meg az objektíve létező természeti táj határait.

Kistáj (kistájcsoporth vagy mikrorégió). A legkisebb homogén tájak azonos genezisű és felépítésű térelemei, amelyeken: a vízellátottság, a növényborítottság és a talajtakaró teljesen azonos.

A mikrorégiókban, ill. a kistájban aránylag kevés rokon, vagy azonos típusú tájrészek – régiómozaikok – kapcsolódnak egymásba.

Középtáj (mezorégió). A mezorégiókat többféle típusú tájrészek megismétlődő kapcsolódása hozza létre. Az azonos domborzati típuson hegységen, síkságon belül meghatározott fejlődéstörténet és felépítésbeli adottság teszi önállósuló egységgé. Pl. a Pesti-síkság (1.1.1) és a Csepel-Mohácsi-síkság (1.1.2) bizonyos szempontból különböző; a helyi éghajlatot, talajvizet, növény- és talajtakarót tekintve. Szoros azonosságot mutatnak azonban kialakulásukban, felépítésükben és formakincsükben egyaránt. Ezért lehet ezeket a kistáj-csoportokat bizonyos víz- és talajföldrajzi különbségeik ellenére is egy középtáj: Dunamenti-síkság néven összefoglalni.

Nagyta (makrorégió). A nagyta legfontosabb jellemvonása, hogy valamely domborzati típus (pl. síkság, dombság vagy hegység) egészére terjed ki. Pl. Észak-magyarországi hegyvidék; Dunántúli-középhegység; Dunántúli dombvidék, Kisalföld stb. Az egységes domborzat sokszor azonos mezoklimatikus jelleggel is párosul, amely az önálló nagyta vonásokat még jobban kihangsúlyozza.

Megjegyzendő, hogy hazánk nagytajai a Nyugat-magyarországi-peremvidék és az Alpokalja kivételével mind meg is felelnek a fenti kritériumoknak. Az Alpokalja esetében azonban az éghajlati, növény- és talajföldrajzi tényezők a Kisalföldtől való elkülönítést indokolják. Ezek a jellemvonások azonban csupán a Kárpát-medencétől idegen másik nagyta-csoportnak, a háttérben álló Alpoknak a megnyilvánuló hatásai, amelyek arra nem elég erősek, hogy az Alpokalját a Kárpát-medence keretéből „kiszakítsák”, de arra elegendők, hogy a Kisalföldtől a hasonló szerkezeti, morfológiai viszonyok rokonsága ellenére is, önálló nagytajként különítsük el.

Balaton-felvidék

- Badacsony-Gulács-csoport
- Balaton-felvidék és kismedencéi
- Kővágóörsi-medence (Káli-med.)
- Pécselyi-medence

A **Dunántúli-dombság** változatos felépítésű és felszínű magyarországi **nagyta**.

A Dunántúli-dombság területe **négy középtájr**a tagolódik, ezek a **Balaton-medence**, **Külső-Somogy**, **Belső-Somogy** és a **Mecsek és Tolna–Baranyai-dombvidék**, ezeket további kistájak alkotják.

Balaton-medence

Részei a Kis-Balaton-medence, a Nagyberek, a Somogyi parti sík, a Balaton, a Balatoni-riviéra, a Tapolcai-medence és a Keszthelyi-riviéra

Magyarország kistájainak katasztere 2010

https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarorsz%C3%A1g_f%C3%B6ldrajzi_kist%C3%A1jai

	Kistáj	Középtáj	Nagytáj	Terület (km ²)	Legmagasabb pont (m)	Legalacsonyabb pont (m)	Városok
4.1.11	Kis-Balaton-medence	Balaton- medence	Dunántúli- dombság	189,87	125	105	
4.1.12	Nagyberek			141,40	144	104	
4.1.13	Somogyi parti sík			179,47	233	104	Balatonboglár, Balatonföldvár, Balatonkenese, Balatonlelle, Fonyód, Siófok, Zámárdi
4.1.14	Balaton			581,13	105	105	
4.1.15	Balatoni-riviéra			159,54	321	106	Balatonalmádi, Balatonfüred, Balatonfűzfő
4.1.16	Tapolcai-medence			111,70	415	107	Tapolca
4.1.17	Keszthelyi-riviéra			58,71	180	106	Keszthely

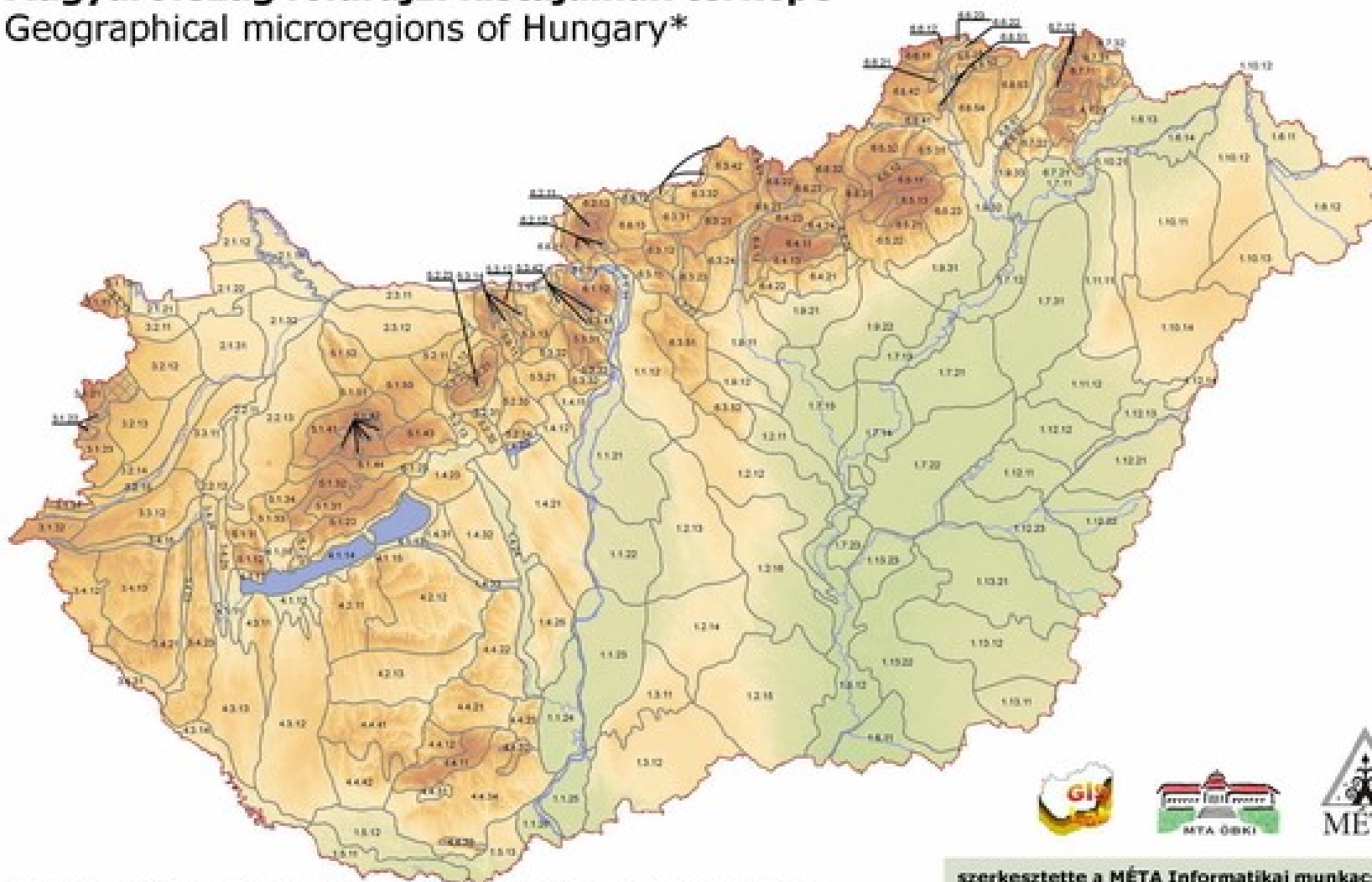
Területhasznosítási adatok

	Kistáj	Lakott terület		Szántó		Kert		Szőlő		Rét, legelő		Erdő		Vízfelzín	
◆	◆	(ha) ◆	(%) ◆	(ha) ◆	(%) ◆	(ha) ◆	(%) ◆	(ha) ◆	(%) ◆	(ha) ◆	(%) ◆	(ha) ◆	(%) ◆	(ha) ◆	(%) ◆

4.1.11	Kis-Balaton-medence	930,7	4,90	3 455,1	18,20	0,0	0,00	0,0	0,00	2 811,2	14,81	3 548,8	18,69	8 240,9	43,40
4.1.12	Nagyberek	910,4	6,44	3 819,9	27,01	230,9	1,63	3,3	0,02	5 067,6	35,84	1 722,0	12,18	2 385,9	16,87
4.1.13	Somogyi parti sík	5 378,1	29,97	5 749,8	32,04	867,3	4,83	879,1	4,90	1 289,2	7,18	864,5	4,82	2 918,5	16,26
4.1.14	Balaton	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	58 113,4	100,00
4.1.15	Balatoni-riviéra	3 227,4	20,23	908,4	5,69	354,6	2,22	3 758,9	23,56	1 193,8	7,48	5 312,2	33,30	1 198,2	7,51
4.1.16	Tapolcai-medence	1 151,9	10,31	2 734,9	24,49	25,4	0,23	1 109,6	9,93	3 995,9	35,78	1 318,4	11,80	833,4	7,46
4.1.17	Keszthelyi-riviéra	1 695,7	28,89	1 071,1	18,25	468,9	7,99	561,0	9,56	464,6	7,91	1 151,0	19,61	458,2	7,81

Magyarország földrajzi kistájainak térképe*

Geographical microregions of Hungary*

*Készült Marosi-Somogyi (szerk. 1990) alapján, digitalizálta az MTA TAKI GIS Labor
Based on Marosi-Somogyi (eds. 1990), digitized by GIS Lab of RISSAC

szerkesztette a MÉTA Informatikai munkacsoport
MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót, 2009. március

III. Kultúrtáj és táj fogalmak és kapcsolódási lehetőségek

Nemzetközi szinten: a világörökségi kultúrtájak három fő kategóriába csoportosíthatók:

- 1) tervezett táj (a tájak tudatos tervezés eredményeképpen jöttek létre, pl. történeti kertek);
- 2) organikusan fejlődött táj, mely lehet
 - a) „fosszilis” táj (ahol a tájfejlődés megakadt és konzerválódott egy bizonyos állapotban),
 - b) folyamatosan fejlődő táj (ahol a fejlődés folyamatosan tart napjainkban is);
- 3) asszociatív táj(jelképes, szimbolikus tájak, amelyek történelmi, vallási, kultúrtörténeti eseményhez kapcsolódnak).

Hazai szinten – ld. Nemzeti Tájstratégia (2017-2026)

Készült: Földművelésügyi Minisztérium, Nemzeti Parki és Tájvédelmi Főosztály koordinálásával

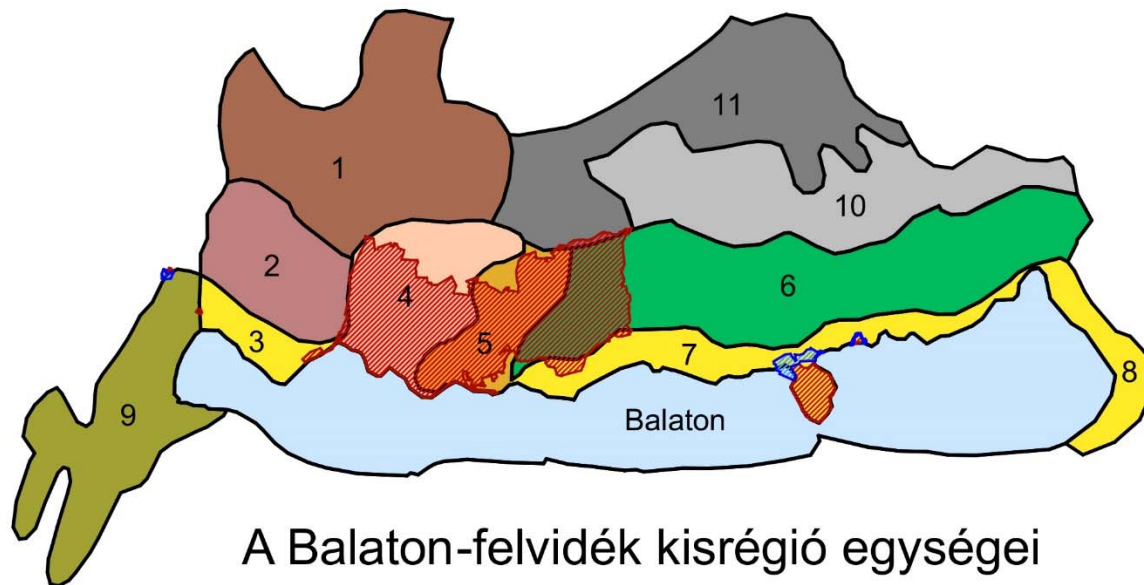
https://www.kormany.hu/download/1/20/01000/Nemzeti%20T%C3%A1jstrat%C3%A9gia_2017-2026.pdf

...A Nemzeti Tájstratégia (NTS) a tájat az **Európai Táj Egyezményben** (továbbiakban: Tájegyezmény) foglaltaknak megfelelően értelmezi. Ennek értelmében a **táj** az ember által érzékelt terület, amelynek jellege természeti tényezők és/vagy emberi tevékenységek hatása és kölcsönhatása eredményeként alakult ki....

.....A stratégia kidolgozása során a települések teljes közigazgatási területét, beleértve a víztesteket is – az egyezménynek megfelelően – a táj részének tekintjük.

A természeti és kulturális örökségnek alapvető eleme a táj, mely elősegíti a helyi kulturális fejlődést, továbbá hozzájárul az emberek jólétéhez, valamint jelentős szerepet játszik a nemzeti és helyi identitás kialakulásában és megerősítésében.....

IV. A világörökségi várományosi terület és a kistájak határainak összevetése

1. Tátika csoport
2. Keszthelyi fennsík
3. Keszthelyi parti sáv¹
4. Tapolcai-medence
5. Badacsony - Gulács csoport
6. Balatonfelvidéki kismedencék²
7. Északi parti sáv¹
8. Somogyi parti sík³
9. Kis-Balatoni medence
10. Veszprém - Nagyvázsonyi medence
11. Kabhegy - Agártető csoport

A Balaton-felvidék kisrégió egységei

A fenti elnevezések a hivatalos Marosi S. és Somogyi S. (szerk. 1990)

Magyarország kistájainak katasztere I-II. kismértékben eltérnek

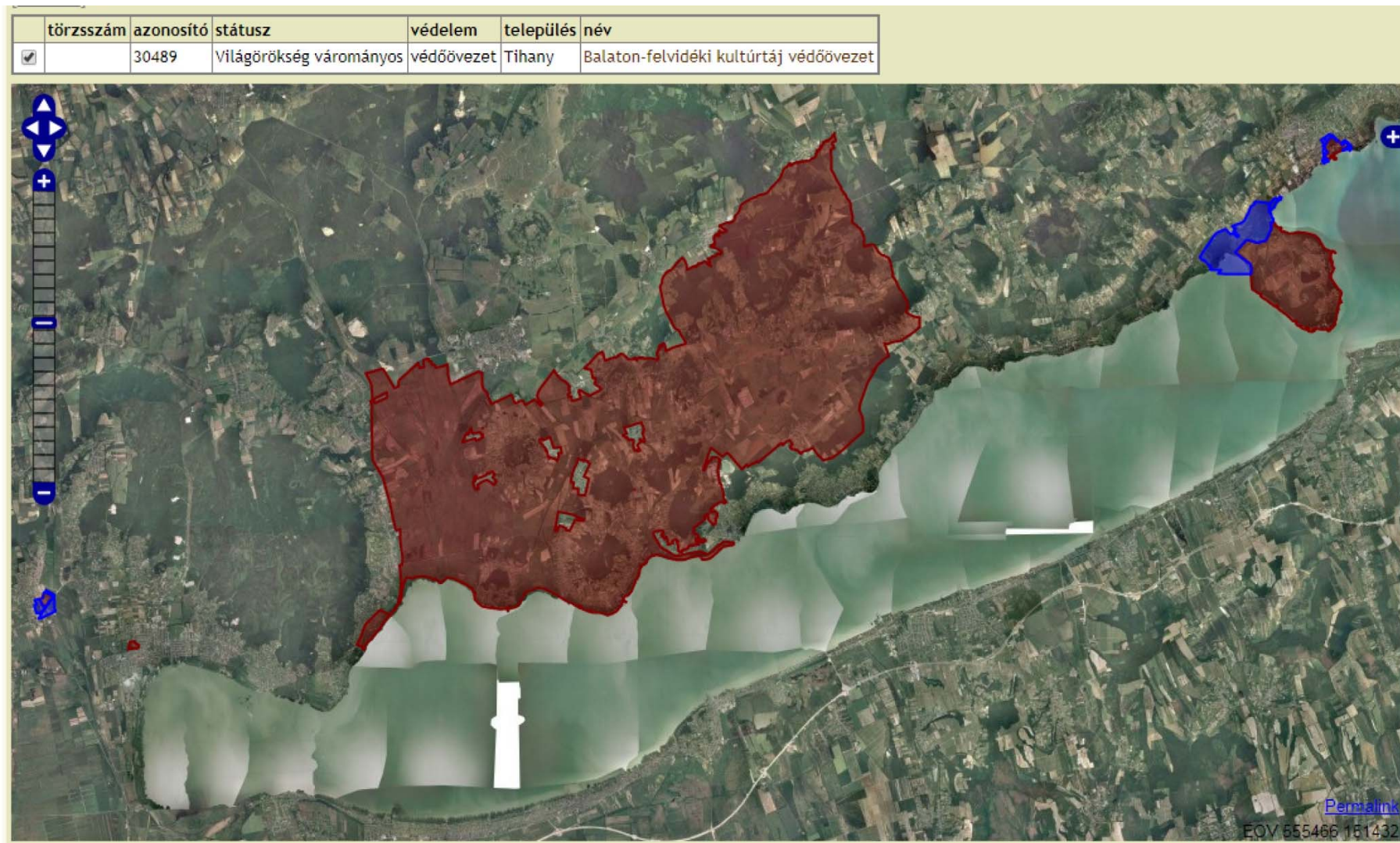
1. A parti sáv kifejezés a kiadványban "Riviéra" elnevezéssel szerepel.

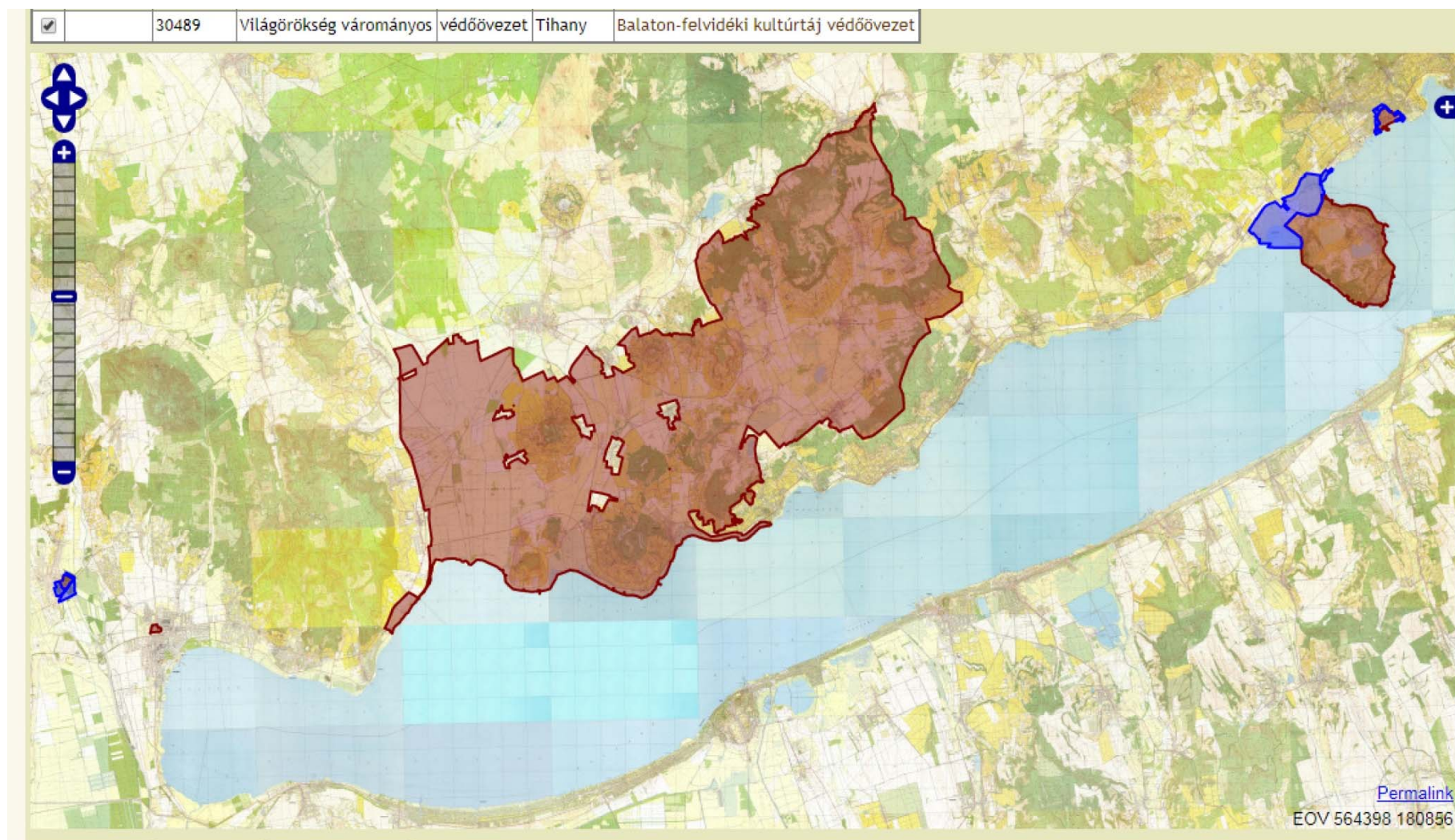
2. A Balatonfelvidéki kismedence elnevezés a kiadványban

Balatonfelvidék és kismedencék elnevezéssel szerepel, ami a VÖ nominációval nem komform

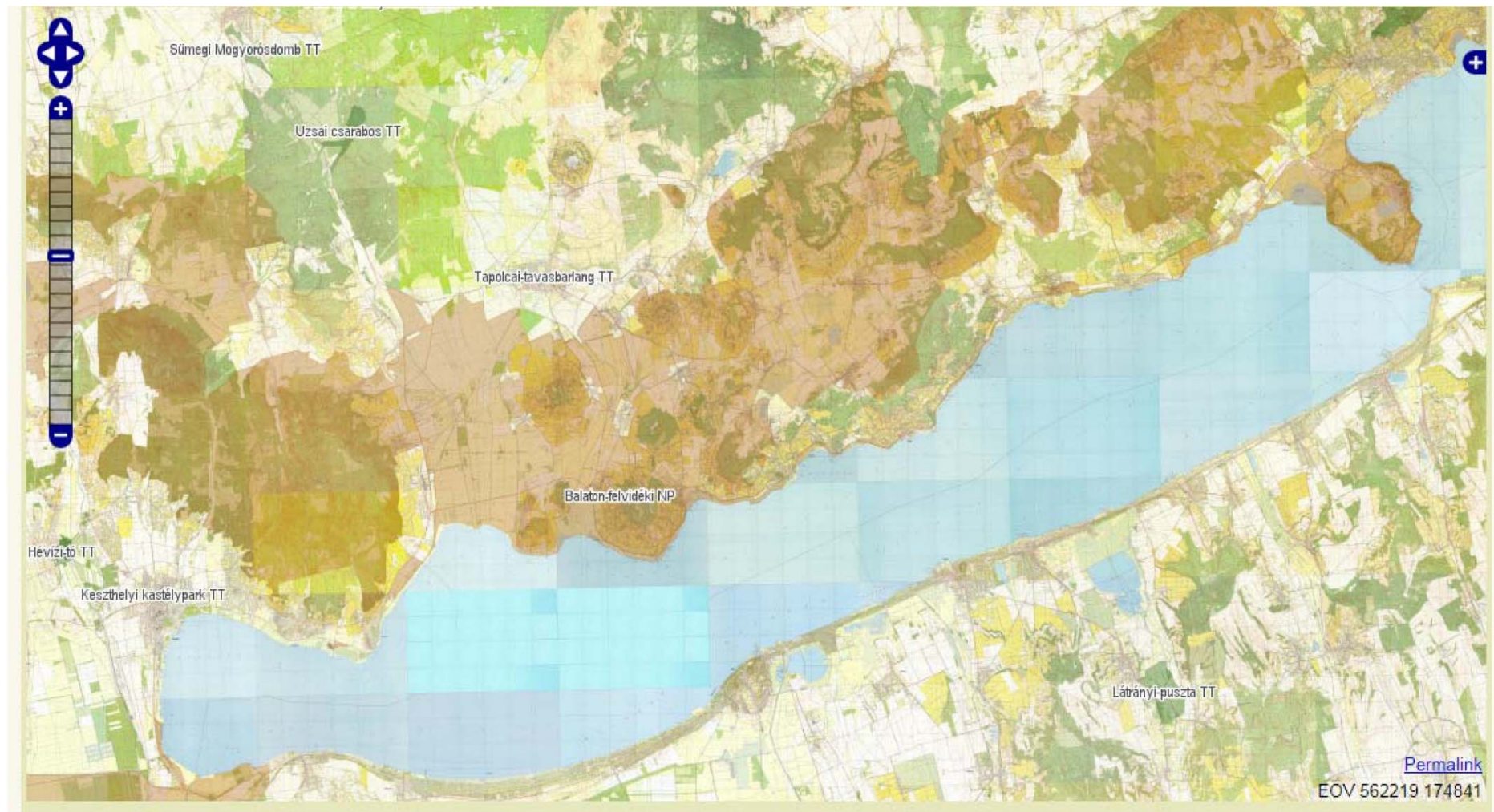
3. A Somogyi parti sík területe a Balaton déli partjának teljes területét magában foglalja, ami a BFK szempontjából nem releváns

V. A közhiteles nyilvántartás (IVO) rétegei

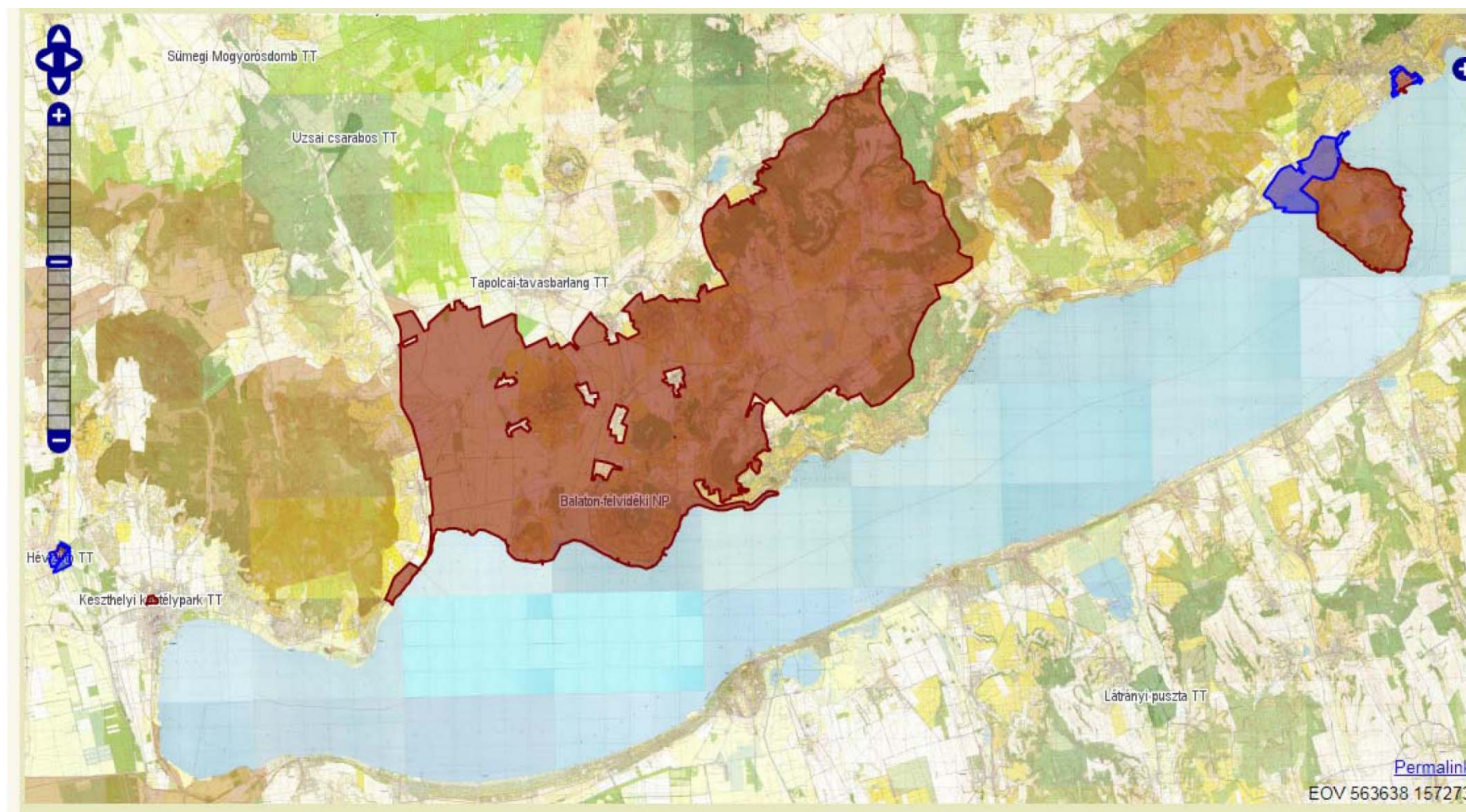

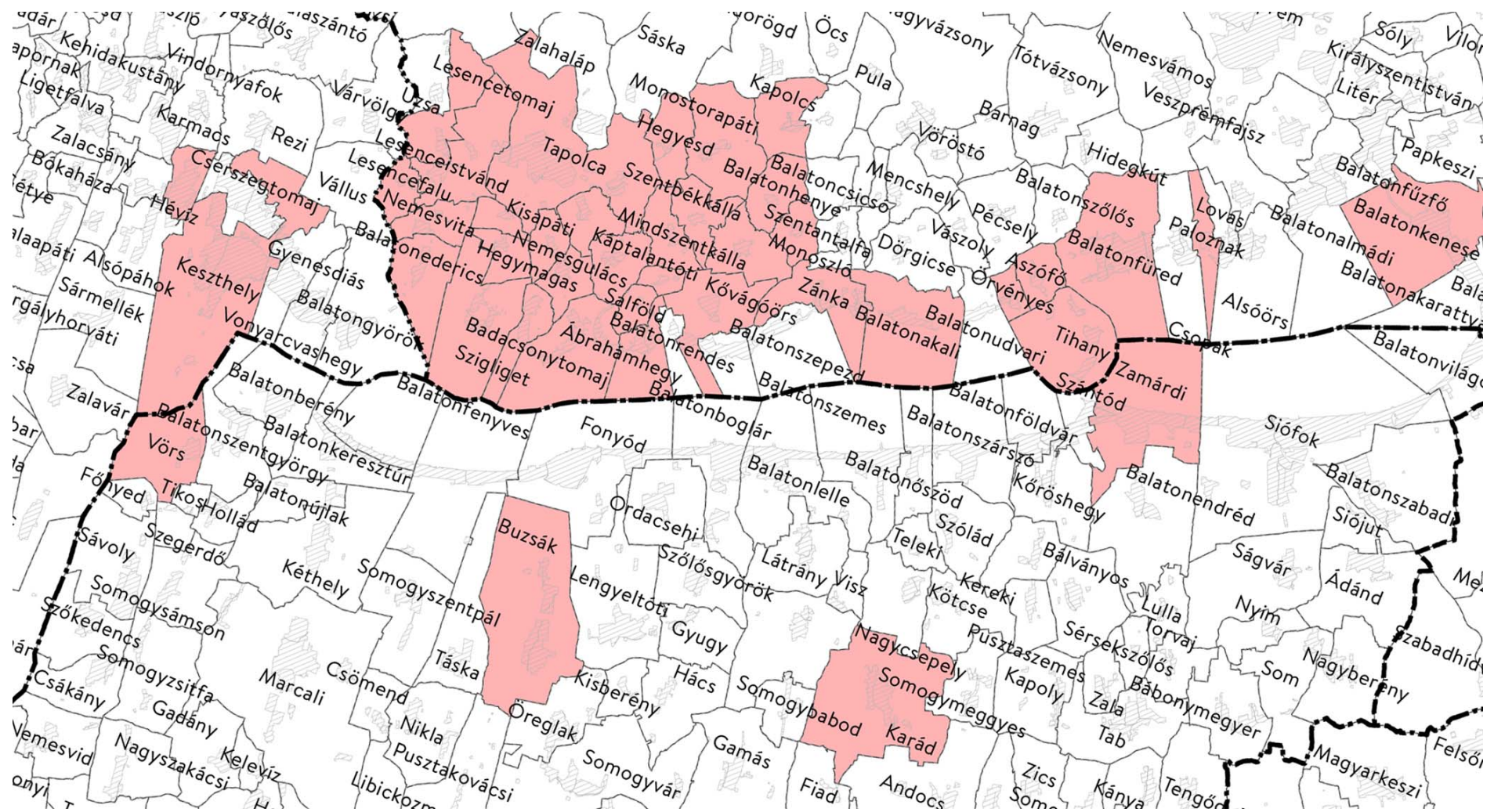
Természetvédelem

Természetvédelem és a világörökségi várományosi terület

VI. OTrT Balaton-felvidékre vonatkozó világörökségi övezete

VII. A Balaton-felvidék régészeti és építészeti emlékei

A Balaton-felvidék a környezetétől jelentősen elváló domborzatú terület. Északon a Veszprém-Nagyvázsony-Tapolca települések által kijelölt vonal, mint geológiai törésvonal határolja. Délen a Balaton vízfelülete képezi a határt. K-Ny-i irányban három egységre tagolható. Keleti része a Balatonfüredig terjedő terület. A középső részt a Füred-Balatonszepezd közötti völgyek által szabdalta terület alkotja. Ezek a Pécselyi- a Csicsói- a Dörgicsei- és a Monszlói-medence. A nyugati szektort a Balatonszepezdtől Keszthelyig a Káli- és a Tapolcai-medence alkotja.

A területen az őskorig visszavezethetően igazolható az ember jelenléte. Lovas község közelében kerültek elő a legkorábbi ember által készített és a vörös-festék bányászatára használatos csonteszközök. Az újabb kőkorból a népesség száma megnő és agyagedények készítésére utaló leleteket ismerünk Kéthely, Keszthely és Sármellék környékéről. A rézkor a földművelő-állattartó népesség jelenlétét mutatja Ábrahámhegy, Köveskál környékén. A bronzkor az értékes eszközök, ékszerek előállításának kezdetét jelenti. A korábbi békés körülmények között élő népesség helyébe harcos közösségek lépnek, amikor már gondoskodni kellett a kezdetleges védelem biztosításáról. A hegytetőkön emelet korai védművek (Csopak, Csobánc, Szigliget) igazolják a társadalom karakterének a megváltozását. A kései bronzkor, vagy a korai vaskorból származik a földből épült tihanyi Óvár sáncrendszere. A földvárak utak mentén, vagy völgyek ellenőrzésére alkalmas magaslatokon épülnek. Ilyen például Tátika legkorábbi periódusa. A gazdagabb vezető réteg jelenlétét igazolják a korból származó első halomsírok is, melyeket Keszthely környékén tártak fel. A fából ácsolt sírkamrát előbb kővel fedték, majd erre földhalmot hordtak.

A Kr.e. IV. században jelennek meg a vas eszközöket használó kelta törzsek a Balaton északi partján. A kelta törzsek elfoglalták a földvárakat. Birtokközpontot hozhattak létre Keszthely és/vagy a Badacsony környékén. A fejlett földművelés elsajátítását igazolják a vasból készült ekevasak, sarlók, ásók. Kerámia edényeiket már nem kézzel formázták, hanem korongozással állították elő. A népesség kapcsolata Itáliával, sőt a görög területekkel is igazolható. Több helyütt görög ezüstpénzek kerültek elő. A Római Birodalom gazdasági kapcsolatai intenzívvé váltak a Kr.e. II. századtól, ami előkészítette a Balaton környékének római meghódítását is. A Kr.e. 12-9. századok véres háborúi végül a terület meghódításához vezettek. A sikeres hadjáratokat a későbbi császár, Tiberius irányította. A terület annektálása után hamarosan kiépülnek a hadi és a kereskedelmi szempontból meghatározó jelentőségű utak. Az É-i út érintette a Felvidéket. Kiinduló pontja Aquileia volt és többek között Balácapusztát és Várpalotát érintve jutott el Aquincumig. Az útvonal jelentőségét igazolja az útmentén települt villagazdaság központi épületében feltárt értékes mozaikok és falkép-maradványok sokasága. Különösen a Balaton-felvidék középső szakaszán a déli domboldalak kitettségében számtalan villagazdaság nyomai kerültek elő. Nagyobb települések nyomai nem igazolhatóak, de a szőlőművelés és a mezőgazdasági termelés magas színvonalát jelentő villagazdaságok sorát hozta felszínre a régészeti kutatás. A mai települések elődjét képezték ezek a gazdasági központok, mint Hévíz, Gyenesdiás, Kékkút, Révfülöp, Aszófő, Balatonfüred,

Vörösberény stb. É-i irányban még Sümegen is találtak a római korra jellemző gazdasági központokat. A késő római időkben, a germán betörések időszakában már nagyobb erődítések épültek. Ilyen volt a mai Fenékpusztá refugium települése, ami nem állandóan lakott településként szolgált. Külső támadások idején a környék népessége értékeit és életét mentve az erődbe találta meg a biztos menekülés helyét. Fenékpusztán és Kékkúton ókeresztény szakrális épületek maradványai is előkerültek a régészeti kutatások során. A Római Birodalom kivonulását követően, a népvándorlás időszakában a terület a Hun Birodalom részévé vált, majd az avarok, később a szláv népesség jelenik meg jobbra a Balaton Ny-i partvidéke és a Zala folyó mentén. jelentősebb emlékek a Balaton-felvidék területéről nem ismertek ebből a korból.

A honfoglalás korai esztendeiben a magyar törzsek számára a Balaton-felvidék nem jelenthetett megfelelő helyszínt a települések létrehozására. Fejedelmi központ a tó északi partján a viszonylag távolabbra eső Veszprémben jött létre. Kivételt képez a tapolcai medence és környéke, ahol a Lád nemzetség megtelepülésére utalhat néhány helységnév, mint pl. Badacsonylábdi, vagy a Kál nemzetség nevét őrző Mindszentkál. A XI. században a központi hatalom bencés szerzeteseket telepít a területre. Szt. István 1019-ben alapította Adorján vértanú tiszteletére Zalavárott a monostort. I. András 1055-ben alapította meg a tihanyi bencés apátságot. Míg a zalavári monostor működéséről kevés adat áll rendelkezésre, addig a tihanyi apátság birtokai, különösen a XIII századtól jól dokumentáltak. A bencések fennhatósága alá tartozott többek között Aszfő, Örvényes, Dörgicse és Révfülöp is. A pannonthalmi bencések birtokai között sorolták fel a Szentgyörgyhegy környékét, név szerint említve Hegymagast és Kisapátit.

A XII. században jelennek meg a nemzetségi alapítású monostorok az Egregy, Vállus, Almád, Verestó és Palóznak által határolt területen. Monostorapáti község közelében, az egykori Almád területén állhatott az Atyusz nemzetség által alapított kolostor, melyet 1121-ben szenteltek föl. A család több tagja elentős adományokkal biztosította a bencések működését. Bizonyára a bencések jelenlététől nem függetlenül, írásos emlékek bizonyítják a szőlőművelés megjelenését, valamint halastavak és a Balatonba torkolló patakok mentén kiépülő malmok jelenlétét.

A XIII. század elejétől sorra épülnek a kisméretű falusi templomok, többségük egyenes záródású, egyhajós épület. Általában torony nélkül, termésköből épültek. Többségük ma már rom: Mára Szt. László templom, Káptalanfőti Szt. Márton templom, Kövesd Szt. Miklós templom, Csepely, Kisdörgicse, Apáti, Újlak, Örvényes, Sóstókál, Révfülöp, Csobánc ez utóbbi félköríves apszissal épült. Háromhajós, kegyúri karzattal épült az ecséri templom, a kapornaki bencés apátság birtokán. A felsőörsi prépostsági templomot a Rátóti család emelte. Háromhajós, a főhajóba benyúló toronnyal, félköríves záródással.

A tatárjárás nem ért el a Balaton-felvidékig. Hatására viszont megindultak a kőből épült erődítések építésének a programja. Maga IV. Béla is ösztönözte a terület gazdag családait, hogy hozzanak létre birtokukon masszív kővárakat. A XIII. században épülhetett a hegyesdi vár és bizonyára ennek a korszaknak az erőssége a szigligeti öregtorony is. Csesztve szintén ekkor épült. Az Esterházyak tulajdonába került a romos vár, amiből egy barokk várkastélyt alakítottak ki. A XIX. század elejére lakatlanná vált és azóta az enyészet martaléka lett. Már

a XIV. századból való Tátika és Sümeg vára, melyeket a veszprémi püspök építtetett. Rezi várát az Apor nemzetség építtette a XIV. század elején. A Vezsenyiek építették Zádorvárat és valószínűleg ők kezdték meg Nagyvázsony kiépítését is. Az öregtorony mellett a palota és a kápolna, valamint a védművek építése már Kinizsi Pál nevéhez kötődik a XV. században. A pannonhalmi apát emeltette Szigliget várát. 1272-ben kezdték meg építeni Csobánc várát, mely a középkor folyamán végig az építtető Gyulaffy család birtoka volt. A főúri tulajdonban lévő várak fenntartása csaknem lehetetlenné vált a birtokok jelentős részének elvesztése miatt. Így a harcok és a karbantartás elmaradása miatt rossz állapotba került építmények kijavítására sem jutott elég forrás. A várak pusztulása így már a XVI. században megindult. A Balaton-felvidéki várak végső pusztulása a XVIII. század elején, a Rákóczi szabadságharc fontos támaszpontjai voltak. Ezért Lipót császár már 1702-ben elrendelte a magyarországi várak lerombolását.

A gótikus templomok építése a világi építéssel szemben háttérbe szorul a korszakban. Néhány, a XIV. századtól épült templom között szép példaként említhető a balatonfüredi temetőben meglévő kápolna rom vagy az egri püspök által kibővített felsődörögi Szt. András apostolnak dedikált templom. Számos XIV századi templomról csak a pápai tizedjegyzékekből van tudomásunk. Kialakításukra, elhelyezkedésükre vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

A XIV-XV. század fordulóján több pálos kolostort alapítottak Ezek javarészt romos állapotban maradtak fenn, illetve teljesen eltűntek. A tálodi kolostort a Gyulaffy család. A köveskúti pálos kolostor méretei alapján romosan is impozáns együttesnek tűnik.

Nagyobb település a korszakban csak Keszthely volt mezővárosi rangban. Hasonló kiváltságokkal, de szerényebb méretű város volt Almád, Berhida, Sümeg, Tapolca és Tihany. A falvakhoz képest meglévő előnyök a vásártartási jogban érvényesültek a településeken. Ezek a mezővárosok nem érték el az ország más vidékein lévő, hasonló kiváltságokkal bíró települések méretét, így az építkezések is szerényebbek voltak, mint a királyság egyéb területein.

A hódoltság idején az északi part várai magyar kézen voltak, de a lakosság kénytelen volt a töröknek is adózni. A kisebb települések elnéptelenedtek és ma már csak a nevük ismert, mint a tihanyi félszigeten Újlak, Apáti vagy Kövesd. Füred környékén válik lakatlanná Kék és Magyare.

A hódoltság és a Rákóczi szabadságharc után az élet csak lassan normalizálódott. A birtokviszonyok átrendeződtek, a környék meghatározó családjává a keszthelyi Festeticsek lettek. Ezzel megszűnt Keszthelynek, mint szabad mezővárosnak a függetlensége és újra földesúri felügyelet alá került a város. A korszak másik meghatározó birtokosa a tihanyi bencés apátság lett, amely fokozatosan szerezte vissza egykori birtokait. Ezek javadalmai tették lehetővé a középkori kolostor barokk, majd rokokó megújítását. A veszprémi püspöknek Padányi Bíró Mártonnak vannak számottevő építkezései Sümegen a plébániatemplom és a püspöki palota, Monostorapátiban a plébániatemplom barokk stílusú megépítése és a tapolcai gótikus templom barokk stílusú átépítése fűződik a nevéhez.

A XVIII. század folyamán a Festetics és az egyházi birtokokon kívül nagy, összefüggő birtokok nem alakulnak ki a területen. Ennek is köszönhető, hogy nagyszabású, a táj léptékét meghaladó épületek nem születnek. Kialakul a jellegzetes Balaton-felvidéki falusi lakóházépítészeti, ami előbb a barokk, majd a klasszicizmus hatását viseli magán. Méreteiben döntően a korábbi korszakban kialakult, egytraktusos, háromosztatú, tornácos beépítés vált uralkodóvá. A településszerkezet finoman igazodott a morfológiai adottságokhoz. A települések templomai általában a kamarai típusú tervek ajánlásai alapján épültek meg. Egyhajós, a nyugati homlokzat tengelyébe helyezett toronnyal, félkör alaprajzú apszisáróval. A megrongálódott középkori templomok újjáépítése helyett is döntően ilyen térszerkezetű barokk és klasszicista épületek jellemzik a Balaton-felvidéket.

Szembetűnő változást hozott a reformkor, amikor az arisztokrácia és a városi polgárság fölfedezi a Balaton északi partjának szépségét és rekreációs erejét. Előbb Füred, majd a part mentén több településen megjelenik az üdülők építése. Fölfedezik a környék gyógyvizeit Füreden, Tapolcán. Széchenyi István kezdeményezésére megindul a balatoni hajózás, összekapcsolva az északi partot a déli oldallal. Wesselényi nyomán kialakul a fürdőkultúra, megépülnek a fürdőházak és a társasági élet fontos helyszínei. Lényeges megjegyezni, hogy a Balaton-felvidék két városi rangját megőrző településén, Füreden és Keszthelyen kívül nagyobb, városias település nem jön létre a XIX. század folyamán. A terület középső és nyugati szektorában megőrződik a területre jellemzően kialakult lépték és így őrződött meg a jellegzetes balatoni táj.